

**UNIVERSIDAD DE LAS REGIONES AUTONOMAS DE LA
COSTA CARIBE NICARAGUENSE
URACCAN**

**SKUL PYU PRAHNIRA SMALKANKA TAWAN SIRPI UPLIKA
NANI DUKIARA**

**TAWAN SIRPI PÂWANKA KLAUNA IWANKA NÂTKA KAT
URACCAN - IEEPP**

BUKKA PAS BA

TAWAN SIRPI BARA AI TASBAIKA PÂWANKA

Ulbi sakan uplika Enrique Cordón S. PhD.

(encordon@yahoo.com)

Bilwi, 2015

I. TÂ KRIKANKA

Tawan kum iwanka p awanka ba sika sipso tânka briaia dakni tara apia kaka upla kum ai nitka nani ba  uyapah yabaia sa kaka tasba ritska nani ba yamni bara kankahbi yus munan kaia sa. Naha ba lika luki sakanka tara pali sa, baha mita naiwa piuwara sins l aka luki sakanka wala wala nani taki aula sa luki sakanka raya nani pâwanka l aka bara nahki alki daukaia ba upla bara tawan sirpi nani pâwanka dukiara ai iwanka n tka nani ba wina alki daukanka l aka ba wal.

Naha lukanka ra, waunkataya ulbanka na **“Tawan sirpi bara tasbaya p awanka”**, ai bapanka tilara brisa t anka pliki sakaia bara sins l aka lukanka daukanka d a ba p awanka n tka, tawan sirpi p awanka, wan iwanka daukanka tikras kira p awanka, yamni iwanka l aka lukanka raya ba, upla nani klauna iwanka bara p awanka n tka nani ba pliki sakaia. Baku sin, plikisa nahki muni aisi kaikanka kum yabaia pâwanka l aka ba d a sa bara nahki wan tânka brisa kaka wan tawanka sirpi iwanka nani wina, naku n tka ra sip kabia wark daukaia ulbanka kum sakbia, bara tawan sirpi wina pruyiktu pâwanka kum ulbi sakbia, baha mita, nahki tawan sirpi wina pruyiktu kum paskaia ba sin naha ra kaikan kabia sa.

Naha wauhkataya ra ulbanka nani ba wahbi sakansa tânka tara briba wan indian tawanka sirpi nani bara ai tasbaia ba wina wan kuntrika aiska pâwanka mapara, naha ba lika kulki sakansa 60% pitka brisa wan kuntri tasbaika aiska wina. Wiaia sa RACCN tasbaika bilara uplika nani iwi ba kiamka bara iwanka n tka nani baiki sakanka walhwal bara sa. Dakni bani ba ai tasbaika piska tara yakan barih banghwisa, yapti tasba bara diara nani kir ban bara ba wal iwi banghwisa, tasba ritska kau wiria bri ba wal ai rayaka nani ba taura barihwisa bara ban b ara p awi sahwi banghwi sa.

Ban sakuna, naha daknika nani ba tasba ritska ailal barih banghwisa bara gabamin wina sin t  baikanka yabi sa, ai umpirka l aka ba tara palisa. Sipso kaya yawan nani ba wan tanka briras sa indian tawanka sirpi lukanka wina, ai kulkanka nani, bara kiamka s t s t klauna l aka ra iwanka l aka wina d a ba p awanka l aka ba bara kabamint pulitik ka nani ba witin nani wal waprasi pali sa.

Naiwa piuwa kat p awanka lukanka bapanba lika, lukanka b ara daukanka ailal tila dimisa, naha lika upla bara indian tawanka daknika nani raitka kulkanka yabisa. Naha aisankara, blistusa kulkanka yabaia lahla yabiba, piu ailalra kulkanka yabras sa, wark daukanka nani wan yapti tasba kan kahbi nani ba bara indian tawanka sirpi bilara plun m  manki saki sahwi n tka nani wan almuka blasi piuwa wina dauki aula ba.

Daukanka nani tilara, kuntri gabamintka apia kaka wan tasbaika baiki sakanka wina ulbi sakanka nani daukiba tawan sirpi nani p awanka dukiara, naha ulbanka nani ba tawan sirpi daukanka, iwanka, kulkanka nani ba tilara dinkras pali sa, baha mita pruyiktu nani ba tawan sirpi nani ra waras sa bara naha sin tawan uplika nani want apia banghwisa.

Indian daknika wina pâwanka l ka nani ba tanka sat wala yabiba, dakni wala lukanka nani wal waras sa, baha mita blistusa witin nani ba pâwanka dukiara pruyiktu nani ulbi piuwara t lara dinkan kaia sa, Baku b ra, sip kabia kakaira takaia tawan sirpi nani ba nahki ai iwanka natka daukanka nani ba barih ai taura auia, kau tihukara wan t nka briaia dukiara asla l ka ra iwanka n tka ba d a sa sapa.

Pâwanka l ka n tka nani ba t nka pain wilinkira briaia dukiara lukanka nani manis dauki saki banghwise, blistusa kulkanka bara daukanka nani t nka ba kau param saki bara yabalka yamni kum pliki saki pruyiktu bara tawan sirpi nani pâwanka dukiara prugram nani ba ulbi sakan kaia sa baku sin kulkanka yabaia sa tawan sirpi iwanka n tka bara asla iwanka trabilka nani ba sin.

II. ULBANKA DAHRA AISKA

Daukanka aiska

Prugramka nina:

Tawan sirpi pâwanka smalkanka skulka

Bukka pas ba. Tawan sirpi bara tasbaya pâwanka.

Piuwa: Kakna ra. .

Taimka ba: Smalkanka ba 40 awar brisa bara 24 awar ba aisi kaikanka daukan kabia sa.

Naha wauhkataya smalkanka ba lika: 64 awar brisa

Daukanka: Mawan kat smalkan kaia sa

Ulbi paski sakanka ba lika: Enrique Córdón Suárez, PhD.

Miskitu bila ra lakan uplika nani ba

Claudi Cardenas H.

Elisabeth Salomon M

Edgar Salazar F

Tâ brin uplika nina

Carlos Velasquez

III. BAPANKA NANI

Bapanka aiska ba

Lukanka bara daukanka nâtkâ nani kau yamni daukaia tawan sirpi bara ai tasbaika bila pâwanka nâtkâ dukiara tawan bara indian tawanka sirpi lukanka wina, uplika nani iwanka nâtkâ bara diara nani wan kaina kir ra bâra nani ba lâka smalkanka yamni kira tânka brin kaia sa.

Bapanka sirpika nani ba

- Laki kaikaia pâwanka lâka daukanka nani ba bara tawan sirpi ai tasbaika bila pâwanka ba wal.
- Kakaira kaia bara param ra sakaia dîa wan tânka brisa yawan nani ba yâ sa bara dakni kiamka kum tilara yâ ba kulkanka yabiba naku nâtkâ ra lika sip kabia pulitik, daukanka nâtkâ, bara tawan bilara asla iwanka nâtkâ nani ba param sakaia, baku lika pulitik bara daukanka nani ra sip kabia kahbi suin kaia dukiara.
- Kakaira kaia bara kainara brih waia bakahnukira tawan sirpi bîla wina pliki kaikanka daukan nani ba.
- Yahbra tani tasbaika Karib kus Pawanka dukiara Wauhkataya ulbi sakanba wina alki brih wapan kaia sa pâwanka nâtkâ nani ba.

IV. ULBANKA LALKA NANI

Bilara ulbanka nani ba	Daknika aiska mawanra smalkaia awarka nani	Yakan yakan aisi kaikaia awarka nani	Nahki alki daukaia nâtkâ nani
Unidad 1. Pâwanka bara tawan sirpi nani pâwanka.	4 awar Aisi marikanka 4 awar dakni aiska ra wark daukanka	5	Aisi marikanka dîa wan tânka briba pâwanka bara tawan sirpi nani pawanka dukiara sins lâka nani ulbi sankan ba. (Lilka kum marikan kabia) Yakan yakan bara daknira aisi kaikan kabia.
Unidad 2. Yâ ba bara dakni kum bilara yâ ba sin	4 awar Aisi marikanka 4 awar dakni aiska ra wark daukanka	5	Aisi kaiki marikan kaia sa yâ ba bara dakni kum bilara yâ ba sin, kulkankaia sa pâwanka wauhkataya ulbisa piuwara Yakan yakan bara daknira aisi kaikan kabia tawan sirpi kum bilara yâ ba.
Unidad 3. Pâwanka lâka pliki kaikaia bara ulbi sakaia.	8 awar Aisi marikanka 8 awar dakni aiska ra wark daukanka	9	Aisi kaiki marikan kaia sa pâwanka lâka pliki kaikaia bara ulbi sakaia nâtkâ nani ba. Yakan yakan bara daknira aisi kaikan kabia yahbra tani tasbaika Karib kus Pawanka dukiara Wauhkataya ulbi sakanba.
Unidad 4. Paski sakaia tawan uplika klauna lâka ra iwi banghwiba dukiara nahki wan tanka briba.	4 awar aisi marikanka 4 awar dakni aiska ra wark daukanka.	5	Aisi kaiki marikan kaia sa tawan uplika klauna lâka ra iwi banghwiba dukiara. Daknira tila dimi daukankaia warka: Aisi kaiki marikan kaia sa tawan uplika klauna lâka ra iwi banghwiba indian tawanka nani ra.
Awarka sut ba	40 awar	24 awar	

Smalkanka nâtkâ nani

Naha wauhkataya na baiki sakanka walhwal brisa kumi bani ba bapanka sirpi nani ba wal dauki sakan sa. Smalkanka tara bani wina sinska lâka sakuya bani ba yus munan kabia sa smalkanka tara wala ba tâ krikaia dukiara, baku nâtkara lan takanka aiska ba dîa daukan ba naha wauhkataya aisi kaikanka ba ra alki praptis munan kaia sa.

Smalkanka nâtkâ nani yus munaia ba naha sa:

- Yakan yakan bara dakni aiskara bukka na aisi kaikan kaia sa, sinska lâka ba plikaia dukiara.

- Tã baikanka ba bara klauna aisi kaikanka dakni aiska ra daukan kaia sa bakahnu kira lan takaia dukiara.
- Tawan sirpi bara tasbaika kum bilara diara nani takanba laki kaikan kaia sa, pãwanka nãtka dukiara daukan nani ba.

Tã krikanka bila

Daknika aiska bilara yakan yakan ai nina ba paramra sakan kabia.

- Naha skulka dimaia ba dukiara aisi kaikan kaia sa daukanka nãtka nani ba.
- Kumi bani marikanka lâka, aisi kaikanka, ulbaia, stailka nani.

V. LAKI KAIKANKA NÃTKA NANI

Naha skulka smalkanka laki kaikanka nãtka nani ra bara kabia sins laka raya pliki sakanka natka ba naku lika sip kabia dĩa lan taki aula ba kau yamni kira alki daukbia

Lan takanka nani laki kaikanka aiska ba:

- ✓ Aisi kaiki marikan kaia bara dĩa tãnka brinba smalkanka aiska ba wina 50%
- ✓ Prahkira ulbi sakanka nani daukan kabia sa 50%

Kulkanka sut bara

100%

Skulka smalkanka laki kaikanka: Yu bani ba 20 minit pitka suaia sa aisi kaikanka kum daukaia trabil nani bara sa ka pura luaia dukiara, naha lika smalkanka dauki aula nani bara pura praki kau pali yamni kira samlakaia dukiara naku lika skulka dadimra nani na kau yamni kira lan takan kabia sa.

Smasmalkra laki kaikanka warkka ba: Naha lika traimunisa skul dadimra nani aikuki param ra sakaia smasmalkra daukanka nani ba yamni bara wilinkira yus munisa sapa ai skulka ba smalkaia dukiara baku apia sa kaka param saki bara wapni mankaia dukiara.

Tawan aiska
pãwanka ba yawan
nani wan mihtara

Yawan nani ba
smalkanka nani
ba yamni kira
alki praotis

Yang lukisna,
plun mâ saki ba
pliska kum

ASLIKA 1. PÂWANKA BARA TAWAN SIRPI NANI PAWAN

Bapanka nani:

- Pâwanka bara tawan sirpi nani pâwanka lâka nani ba tânka plikaia.
- Aman luki kaikaia RACCN tasbaika bîlara pâwanka nâtka daukanka nani ba bara umpira lâka nahki pitka kat sa sapa.
- Aman luki kaikaia yamni iwanka lâka bri banghwiba tawan sirpi bani wina.

Bîlara ulbanka nani ba:

1.1 Pâwanka ra tâ krikanka.

1.1.1 Pâwanka bara tawan sirpi nani pâwanka.

1.1.2 Daukanka bara nahki pitka kat sa pâwanka lâka ba tawan sirpi bara ai tasbaika aiska bîlara.

1.1.3 Yâ uplika nani tawan sirpi kum bîlara pâwanka lâka ba daukisa.

1.1.4 Tawan sirpi kum bîlara nahki tânka ra pâwanka lâka ba daukaia sipba.

1.1.5 Pâwanka lâka ba alki dauki ban bri kaia lâka ba.

1.2 RACCN tasbaika daukanka nani ba.

1.2.1 RACCN tasbaika bîlara upla nani dîa pitka kat pâwanka briba ulbi sakanba laki kaikaia.

1.2.2 RACCN tasbaika putka IDH ka ba.

1.2.3 Yamni iwanka lâka bri banghwiba tawan sirpi bani wina.

Pura kaikaia warkka nani:

- Skul dadimra aisanka bani ba tânka bara yamni aisisa sapa pliki kaikaia.
- Aisi kaikanka nani daukuia ba wina tânka pliki bara laki kaikan kaia sa tawan sirpi pâwanka dukiara dîa bahki aisi sakiba.

Dakni ra wark dauki mariki ba kulkanka kum yaban kaia sa.

Dakni ra wark daukanka?

- Tawankam sirpi lilika kum paskaia.
- Tawankam sirpi lilika kum paski sakaia nahki pitka kat pâwanka lâka ba brih wan kaia dukiara.

1.1

PÂWANKA RA TÂ KRIKANKA

Naha piuwara, tasba kum pâwanka dukiara smalkanka ba, tawan sirpi nani pâwanka dukiara naha smalkanka na kulkanka tara yabisa; naha daukanka nani ba tawan sirpi nani wina pâwanka lâka daukanka ba wan taura brihwisa. Pas kaina ra, lukanka brikan tawan

bara tasba kum pawanka nâtka nani ba, ai Tasbaika putka bîla wina Alcaldía nani ai warkka daukanka yamni daukbia sa kaka tasbaika bara tawanka sirpi nani ba pâwan kabia; bah mita, naha apiska mihta ra kan pliki kaikanka yamni bara ai wark wilin kira daukaia tawan sirpi nani ba pâwanka dukiara; tawan sirpi bara tasbaika bîlara tâ uplika bara nani ba kulkanka luha bara kulkanka yaras kira daukikan.

Naha kulkanka na, Saura pali kan sakuna sins muni aula sa pâwanka lâka lukanka bara daukanka wala nani wal nahki pitka kat tawan sirpi uplika bara tâ upla nani ba tilara dinki pâwanka nâtka ba daukan kaia dukiara, sakuna naha piuwara, tawan sirpi tasbaika nani pâwanka nâtka ba dukiara, kulkan yaban kaiasa diara bara uplika nani tasbaika/tawanka sirpi bîlara nani bara.

- 1.1.1 Tasbaia/tawanka sirpi pâwanka

Tawan sirpi kum pâwanka lâka sinska nani ba sât sât bara sa. Baha mita, Alburquerque sinska kahban ba alkan kabia. *“Tawan sirpi tasbaika kum pâwanka ba naku tânka brisa daukanka nâtka nani bara ba sins munan kaia sa lahla lainkara bara upla iwanka nâtka daukanka nani ba sin naku lika sip kabia daukanka almuk bâra nani ba pura luaia kaia, tawan nani ba blistusa kuawan kaia bara tasba aiska daukanka nani kulkanka yabiba (globalización) wiba sin ai tila dinkan kaia sa, naha ba lika tawan uplika nani rayaka ba kau yamni daukaia dukiara. Naha sinska lâka na kulkanka yabisa wark kau karna daukan kaia sa tawan sirpi tasbaika bîlara pâwanka lâka nani ba kau yamni daukaia dukiara, yarka upla aiska tila diman kaia sa naku lika upla bara dakni nani ba kumi lâka ra kulkanka yaban kabia sa” (2001:20).*

Naha luki kaikanka na wina, lata tani wina pâwanka nâtka lâka ba sipso wiaia, lahla pâkanka nâtka nani bara upla iwanka nâtka nani ba sins munaia sa, piu bani ra plikisa trabil nani bara ba pura luan kaia, baha mapara, tânka tara brisa, kulkanka yaya kaia sa tasbaika bîlara ritska nani bara karnika lâka bapanka nani ba sin, baku nâtkara sins munaia dukiara; kulkanka tara yaban kaia sa uplika nani bara daukanka nâtka nani bara ba, naha tasbaika piska ra. Tâ nka brin kaiasa, tasbaika bîla uplika nani ba, bara asla takanka wala wala nani sin tasbaika bîlara ba aikuki, tâ brin kaia sa tasbaika bîla wina kabamint kum bara sa kaka, bara tabaikanka yaban kaiasa asla takanka wala nani wina, lahla lainkara, daukanka nâtka nani, bakahnukira paski wan kaiasa tawan sirpi bara tasbaika aiska ba pâwanka dukiara, yakan lâkara daukaia dukiara.

- Pliska/tasbaika daukanka nâhki ba laki kaikanka

Patricia Cortez ulbankara, (CEPAL, 2010) “Plis kum ra sika asla takanka bara sa pulitik daukanka nani, lahla apahki pawanka lâka daukanka nani, upla nani aikuki asla prawi wark

dauki ba, daukanka nâtkâ sât sât nani ba, wan kaina kir ra diara nani ban bara ba sut bakahnu kira pruyiktu kum daukan kaia tawanka uplika aiska yamnika dukiara; baku bara; kuntri kum bîlara plis kum wahbi sakbia sa kaka tasba kum pulitik - kankahbanka natka ra baiki sakanka wal waras sa; naha ba lika, bakriki kulkanka apia kaka tasba putka sirpi piska kum baku (municipio) sin apia, naha lika kulkanka yabaiasa nahki bara dîa pitka kat daukanka nâtkâ nani ba tila dimi bakahnu kira brih wapisa kaka bara upla iwanka nâtkâ nani ba, warkka daukanka nani, nahki plun mâ manki saki banghwiba baha pliska ba wina” (2005: 14).

Baha dukiara, tasbaika pliska bîlara sipsa mankan kaia, sampliika kum, tasbaika ba baiki sakanka kum brisa; baku sin, diara kulkanka wala nani sin baha tasbaika bîlara dauki banhwisa naha nani ba lika: **Pulitik lainkara**, pulitik asla takanka nani bâra sa tasbaika piska bîla ra bâra kabamin apiska nani sin bâra banghwisa, tasbaika baiki sakanka kabamin tâ uplika bâra sa; **lahla paki bara apahkaia lainkara**, dîa muni, lalah pakaia dukiara wark sât sât daukisa tasbaika piska ba bîlara, naha nani ba lika pamali nani wark dauki lahla paki ba, markit nani, kampani apia kaka wark dauki pliska nani sin bara sa, bara ban ba.; **upla daknira iwanka daukanka nani**, asla takanka nani bara sa ba mita, upla nani ba asla lâkara iwi banghwisa, ban ban,; **Upla daukanka nâtkâ nani**, uplika nani naha pliska bal iwi banghwiba plis sât sât wina balisa baku bara witin nani ba ai daukanka nâtkâ iwanka nani sin brih bali banghwisa naha daukanka nani ba tasbaika bîlara asla iwanka lâka nani ba wal praki bara raitka kat daukisa; bara las ra, **wan kaina kir ra diara nani bara ba**, bikas naha asbaika bilara, kaina kir ra diara nani bara sa, tâski daukanka nani ba alki takaskisa.

Baku nâtkara sipsa tânka briaia, tawan sirpi tasbaika kum bîlara upla nani asla lâka ra iwi banghwisa, upla daukanka nani ba upla bara dakni wala nani aikuki miks takisa; asla taki banghwisa wark daukaia dukiara, lahla pakaia, apahkaia nâtkâ nani bara daukanka sât sât wala nani bakahnura dauki banghwisa, tasbaika bîla bara pâwan lâka, diara nani sahwaiba piaia lâka nani bapisa, daukanka nâtkâ, spirit lukanka nani ba sir muni banghwisa, naha sut ba piu bani dauki banghwisa, baku sakuna, ai daukanka nani paski bara paki ai taura brih wisa.

- **Indian tawanka bîla wina pâwanka natka nani ba**

Deruyttere (2005) manka ra ulbi bapan ba ra naku wisa, indian tawanka bara tasbaika nani ba mani ailal wina upla wala nani gul sakaia wakka, dus klaki sakisa bara plun mâ manki lahla kau sahwaia warkka nani dauki banghwisa, baku sin wark daukanka saura nani daukisa diara nani kir ra bara ba sauhki tikanka lâka dauki banghwisa upla uba ailal sahwaiba mita, piu bani makabanka nani daukisa ai tasbaika nani ba kan kahbankaia bara main kaikanka lâka nani kahbisa pâwanka sat wala nani brih waia sa kaka.

Naha sât warkka dauki nani ba indian tawanka rayaka daukanka nani mapara sa. Aihkikara indian tawanka sirpi nani wark dauki banghwiba lika yamni palisa wan kaina kir ra diara bara nani ba wal, bara kasak pali kakaira sa ai tasbaika bîlara dîa sat ritska nani bara brihbangwiba naku nâtkara witin nani ba lan takansa wark yamni bara

wilinkira dauki banhwisa ai tasbaika ba kankahbi bara main kaikaia dukiara. Naha tawanka klauna lâka kat pawî banhwisa witin nani ba kulkanka tara yabisa bara diara nani kir wan briba piska kum baku ai dara wali banhwisa naha pliskara kulkanka yabaia sa rits kum baku ai warkka nani ba daukaia dukiara. Naha wina pâwanka lâka tasbaika bîla wina takanka ba tânka brisa.

Baku bara indian kaikanka wina pâwanka lâka nani ba sip dakbi sakan kaia apia sa pâwanka lâka tasbaika bîla bara uplika nani wina taki ba wal, naha nani ba bakahnu wal alki brih wan kaia sa pâwanka yamni bara wilin brih waia sa kaka. Indian daknika nani mapara pâwanka lâka ba ai karnika bara kulkanka brisa indian daukanka nâtka praptis takanka nani ba, baku sin yamni iwanka bara alsut tila dimi yapti tasba ra diara bara nani ba yamni kira yus munanka lâka wal daukan kaia sa, upla nani ba naha piska baku kulkanka yaban sa sakuna pura luras sa.

Naha param sakisa indian nani kulkanka sinska lâkara lahla pakaia dukiara diara nani sins munaia bara atkaia lâka apu pali sa, baha pliskara pana pana diara sins munan lâka ba praptis muni banhwisa ai daknika aiska ra, diara sut ba dawan diara paskanka lâka ba wal dauki banhwisa, diara ban pawî nani lâka bara lapta, slilma nani plapi tawi ba wal dauki sa. Baku bara witin nani daukanka ba sika lahla apahki pakaia rits takaia nâtka apu sa, sakuna yamni iwanka, klauna lâkara diara kir ban bara nani ba wal rispikkira tawan sirpi aiska dukiara. Ba mita pâwanka lâka ba param apia sa, baha lika rayaka aiska ra sa bara daukanka nani tasbaika bîla wina taki ba wal. Rits lâka ba param pali sa tawan daknika aiska yamnika dukiara, diara nani kir bara ba kan kahbi bara yamni kira yus munisa piuwara, raya kaia nâtka ba kulkanka tara yabisa, bara wan wina tara ba sin yamni bri sa kaka.

Naha ba lika RACCN tasbaika bîla ra indian tawanka sirpi nani daukanka baman sa, daukanka nani ba bakahnu kira asla taki alki dauki banhwisa (upla kumi mihta ra kahbras sa), diara nani kum daukaisa kaka naha tasbaika bîlara tawan aiska paiwanka ra makabi walanka nani dauki sa bara upla almuk nani sinska lâka ba sin tara pali kulkanka yabisa, witin nani ba sika ai almuka nani wal kau lamara sa ba mita, lukanka ba sika almuk nani ba kau yamni kira kan kahbaia sipsa tawan pâwanka daukanka natka nani ba.

1.1.2 Pâwanka lâka daukanka nâtka nani

Nara param sakaia sipsa tawan sirpi kum pâwanka lâka daukanka nâtka nani:

- “Tawan sirpi kum pâwanka l ka daukanka n tka nani t nka brisa, daukanka nani bapanka ba tawan b la wina takisa bara naha lika upla kum lukanka baman apia sa bara gabamint l ka nani wina balras sa, naha tilara taibi daukanka l ka apu sa bara upla aiska tila dimi ai taimka manki p wanka warkka nani ba dauki banghwise.
- Kulkanka aiska ra, Tawan sirpi tasbaika b la wina p wanka l ka daukanka nani ba rispik tara yabisa diara nani tawanka lama bara bilara bri nani bara (uplika nani, wan kainara diara kir bara nani ba, sins l ka nani bara ba, lahla apahki bara pakaia n tka nani ba, ban ban), bara upla nani p wanka yamnikira ba plikisa nat lahla apahki sahwi briaia lukanka wal daukras sa.
- Tawan sirpi tasbaika b la wina p wanka daukanka nani ba, ai bapanka baku brisa plun manki sakaia n tka nani ba kau pain bara yamni kira daukaia dukiara, kampani bara uplika nani ra wark yamni kira yabaia pliska pakaia naku lika tawanka uplika nani rayaka ba kau pain daukaia dukiara.

Pruyiktu ulbi sakaia sa, naku lika sip kabia lahla briaia, plun m  nani ba kau ailal manki sakaia.

Yawan nani tawan luhpika baku, n tka ailal plikaia sa wan tawanka na kau pawiwabia dukiara.

Yang nani mairin ba nahki ilb munaia

- Tawan sirpi kum tasbaika p wanka dukiara diara apu wina pakaia l ka nani ba daukan kaia sa lahla briaia n tka dukiara, tasbaia kum b la ra, sins bara daukanka n tka nani ba bapan kaia sa lata tani wina daukanka bara lukanka wala wala nani bal taki ba mapara kahbi ridi takaia bara isti pali alki lahla pakanka n tka, masin nani yus munanka bara upla nani daukanka kau yamni kira pakaia dukiara.
- Tawan sirpi p wanka dukiara uplika nani tila dimi nani ba kabamin wina t  uplika bliki sa, kampani uplika nani, bara tawan t  upla wala nani sin, bara plis wala

tawan tara nani ra taki baku daukras sa kabamint bara kampani tara nani uplika baman wihki p awanka n atka l aka nani dauki ba baku apia sa.

1.1.3 Tawan bara tasbaika p awanka t  uplika nani

Tawan bara tasbaika p awanka t  uplika kau pali kulkanka yabiba sika, kampani dawanka nani ba, warkin man nani ba, tawan sirpi uplika nani bara kabamin asta takanka bara daknika satka bani nani ba.

- **Kampani t  uplika ba**, naha lika upla kum kulkanka tara yaban kaia sa tasba sirpi kum p awanka bara tasba baiki sakanka kau tara daukanka dukiara. Naha lika p awanka n atka bara plun sakaia n atka nani ba alki yamni kira tasbaika b lara daukisa, d a s t masinka raya nani ba tasbaika bilara brisi yus munaia l aka ba brih daukisa, baku sin win an lus daukanka nani praptis munisa, bara sin piuwara, tawanka uplika nani ra wark yabisa, kampani dawanka ba upla pâwanka nani ba bri taura wisa.
- Param bara latan sa **wark tatakra kum** sins l aka kau brisa piuwara bara warkka kum daukaia dukiara kau pali lan sa kaka naha daukanka nani ba sip kabia pâwanka l aka kau yamni bara isti kira tawan kum ra brihwan kabia sa.
- **Kuntri kabamin ka ba**, kabamin asla takanka bani ra daukanka nani ba param sakan sa (kabamin kentral, klauna tasbaika b lara, tawan sirpi kumi bani ra), upla nani pâwanka l aka dauki sa, ilp tatakra sa, bara plis manis ra bara banghwisa, pâwanka l aka daukanka nani ba brih wisa tawan sirpi bara tasbaika baiki sakanka tara ra sin.
- **Upla nani sut aslika**, tawan uplika nani asla takanka s t s t bara nani ba bara bapanka s t s t brih banghwiba lahla sahwaia natka ra apia bara baku sin plun m  nani manki p awanka daukaia n atka wal sin apia, sin piuwara upla nani p awanka l aka ba kahban sa. Tawan b la wina upla asla takanka nani ba upla iwanka ba kau yamni bara laman l aka ra iwanka daukisa, y  nani ba param sakisa bara bapanka bakahnura kahbi banghwisa upla p awanka l aka ba daukan kaia dukiara.
- **Tawan sirpi nani ba**, tawan sirpi upika, t  uplika nani bara tasbaika aiska t  uplika nani ba, naha nani ba upla p awanka l aka daukanka nani t  brih banghwisa, tawan uplika daukanka nani ba kau asla l aka ra brihwisa, bara klauna bapanka nani kahbi upla p awanka l aka nani ba daukisa.

1.1.4 Tawan sirpi/tasbaika pawan lâka daukanka nani

Kulkisa tawan kum pawanika ba, daukanka sât, sât nani brisa ai tâura brihwaia bapanka nani ba alkaia dukiara. Baha mita, yawan naha nani kulkanka yabisa:

- Traimunankaia s adiarã nani tawanka bîlara bara nani ba bara lata tan ira bara nani ba yus munankaia sa sins muni pawanika lâba ba wilin bara yamni kira daukaia sa kaka bara plis wala nani ra pawanika ba sin wan kabia dukiara.
- Tawan bani ba diara nani manis brisa (lahla lainka ra, uplika nani ra, nâtka daukanka iwanka nani, apis asla takanka nani) naha nani ba ai karnika pali sa bîla tani wina pawanika lâka ba alki brih waia dukiara. Naha lukanka na tara bali sa, lukanka kau tara ba mita, diara nani tawan kum, tasba baiki sakanka pakaia dukiara tilara dinkaia nani ba, naha nani lika diara ban bara nani ba bara wan kaina kir ra bara nani ba sin, yabal bara karitira nani ba, plis laiuhra bara wala nani aikuki aisanka dukia nani yus muni nani ba, tawan bîla ra utla bara yabal nani paskanka sât, sât bara nani ba, baku sin diara daukan ban bâra nani ba, bara ai uplika nani ba sin (naku nâtka ra wiaia sipsa, ulbi saki lâ paski bapanka nani ba, kulkanka nani ba, sins lâka raya nani wahbi saki ba, kampani kum tâ briaia nâtka nani ba, bara ban, ban).
- Sins lâka ulbi saki bapanka nani ba wina, Tawan kum pawanika ba, naha piuwara diara nani ba, masin nani ba, lahla sahwanika nâtka nani ba, upla asla takanka nani ba, isti kira sins taki aula ba tânka ra nit pali sa bara isti kira tawanka bîla uplika nani daukanka ba sin kau yamni daukanka brin kaia sa, suapni lâka ra sakuna plum mâ mangki sakaia wakka daukanka nani ba pain daukan kaia sa.

1.1.5 Yamni kira alki brih pawanka lâka ba

Kan kahbi pawanka lâka ba diara kir wan bri bara kiamka nani yamni ka luki ba bila kum sa. Ritska nani sât sât kir wan bri nani sut ba prapatã tara kum sa (tasba, tasba baikanka sât nani, lî, pasa, kabu laya) bara kan kahbaia sa baku sin main kaiaki yus munaia sa alkbã apia dukiara.

Comisión Brundtlan (1987, pg. 43) ra kan kahbi pawanka lâka tânka ba wan wisa: “kan kahbi pawanka lâka ba lika kiamka pawanka sut dukiara luki nitka nani yus muni ba” (Comisión Mundial sobre Medio Ambiente y Desarrollo)”.

Naha kamisanka bila wisa, baikanka wal brikaia: kiamka pawanka daknika ba sut baku kulkanka briaia bara sin daknika wala nani wal sin kukanka briaia. Kau pali ba, kan kahbi pâwanka ba baikanka yumhpa ra lukisa: diara kir wan bri nani, dakni nani bara lalah pawanka lainka ra, naha baiki sakan yumhpa ra wilkansa yamni kaia ba.

Indian kiamka apia lukanka kaiki ba, kan kahbi pawanka lâka ba takan baku takaia kan takan, kan sauhkanka ba plis nani sut ra sa baku sin upla nani dakni sut ra sauhkisa. Naha lainkara bara kan kahbi pawanka mapara, Escobar (2005), aisanka satka yumhpa bapisa: prî lâkara aisanka, tawanka iwanka natkara bara wan kaina kir diara bri nani

kan kahbanka natkara.

Indian kiamka lukanka brisa tasba aiska ra waia wan iwanka rayaka bara yu bani kau pain taki waia, baku bâra nitsa lalah pawanka nâtka nani ba pain laki kaikaia tasba aiskara upla umpira nani diara praiska mangki ba.

Baku lika kan kahbi pawanka daukaia nâtka ba kiamka nani wina takbia baku lika kankahbi pâwanka nani ba upla sut tila dingkan kabia kan kahbi pâwanka dukiara paskanka paskaia lalah pâwanka, iwanka lainka bara natka nani sut ra tâ baikaia lukanka kumi bara wilin kira daukaia.

Nata mangkaia ra, kan kahbi pawanka daukia ba lalah kau pakaia lukanka apia, sakuna kau ba upla nahki kupia kumi asla lakara pawaia ba dukiara aisisa. Upla sut ba wina pain kaia raitka brisa baku sin diara paskan ban nani wal asla rispik lâka ra iwaia, baku bara kan kahbi pawanka daukia sa kaka pawanka natka sin tila dingkaia. Baha pat tawan uplika nani wark dauki natka bara nahki iwi ba laki kaikaia bara tila dimaia natka ba wal na krikaia sa.

1.2 RACCN nahki ba dahra

Tasba baiki sakan piska 33,105.90 km² pitka brisa, bara 27% ba tasba dawanka apu tasbaya sa. Baiki sakanka nani ba putka mata wal sip pura wal brisa: Waspam, Puerto Cabezas, Siuna, Rosita, Bonanza, Prinzapolka, Mulukuku bara Waslala.

Cuadro 1. División Política Administrativa RACCN

Municipio	Área (Km ²)	Población
1. Waspam	9,341.71	43,343
2. Puerto Cabezas	5,984.81	48,709
3. Prinzapolka	7,020.48	7,534
4. Bonanza	1,897.94	16,164
5. Siuna	3,421.50	75,086
6. Rosita	2,205.42	21,866
7. Waslala	1,329.51	42,171
8. Mulukukú	1,904.53	62,458
RACCN ul bara	33,105.90	317,331

Fuente INEC (2010).

Upla ba 420,000 pitka, upla ailal ba mita kilumita cuadrado bani ra 12 upla bâra sa, baha uba wiria sa. Uplika nani ba sât, sât sa, naha ba kiamka sât walhwal iwi banghwise indian tawanka nani baiki sakanka asla iwanka, dahra luwan, iwanka bara twisa aisanka sat wala brih banghwise. Asla daknika nani ba: misktus, mestizos, creoles bara mayagnas baiki sakan sut (Tuahka, Panamahka, Ulwa).

Ritska ban nani ba 2.3 milian sa bara unta ritska sat sat nani sa baku sin 43% pitka ba tasba aiska ra twi satka nani brisa. Dûs sâtka ailal bara daiwan satka, baku sin kabu lainkara sin ritska manis brisa inska, wasi sâtka, lih sâtka bara wala wala. Lalma saitra (tasba baiki sakan putka nani Rosita, Bonanza bara Siuna), ra ritska wala nani bâra brisa, wibia sa kaka (gul, bras, lîth, sâtka nani) bara kabu laya nani ra lika ail sâtka (naha ritska lika kau saki atkras sa).

Upla ailalka ba ritska nani sât sât saki atki iwisa, plun mâ mangki sakan ba kau mayara sa, insla warkka, dus saki atkanka lâka, daiwan sahwaia warkka ba kau tara sa baku sin diara atkaia lainka bara truk lainka nani ra.

RACCN ra lalah pawanka lainka ba nâtkâ yumhpa ra pawisa: plun mâ mangki saki lalah apahki nâtkâ, indian kiamka lalah apahki natka bara kampani nani lalah apahki ba. Naha lalah apahki pakaia nâtkâ ba daukanka sât wala

wala sa: tasba briaia, plun mâ mangki sakaia, apahkaia lâka bara rayaka sât, sât kir wan bri nani ba kan kahbaia.

Ritska nani ailal bara upla wiria îwi baha wal asla praki wan tasbaya ra upla îwi nani iwanka yamni kaia dukiara marikanka briaia sip sa, sakuna RACCN tasbaya baiki sakan ra kau upla ba umpira laka ra iwisa. Bara dia dukia nani ba daukaia sipsa iwanka nani yamni daukaia dukiara.

Nata mangkanra sip sa aisaia RACCN tasbaya baiki sakan ba tasba tara bara ritska nani sin ailal brisa kiamka nani iwanka bara rayaka wal prakankanka ba. Baku sakuna uplika nani ba kau umpira lâkara iwisa bara kiamka nani ai pawanka daukaia luki ba kaikras. Nit sa trabilka nani ba wapnika mangkaia kaka nitka nani iwanka bara raya dukiara lâki kaiki bara ritska bri ba wal trai munaia.

1.2.1 Klauna tasbaika bilara kulki kaiki apiska ba wina (RACCN)

PNUD (2005) ra aisi sakan ba, upla pawanka lâka ba (IDH) tasba baiki sakan kum uplika nani iwanka laki kaikan daukisa, wan wina tara pain briaia, skul lainka bara dia san dukia nani mangki saki nani ba.

Baks 2. Upla nani pawanka dukiara kulkanka yabi ba.

Menor de 0.5	Upla nani pawanka mayara pali
0.5 wina kau 0.65 alkras nani	Upla nani pawanka uba mayara apia
0.65 wina kau 0.8 alkras nani	Upla nani pawanka ria purara

PNUD (2005)

Wan tawanka bilara upla an bâra iwi ba yawan nani nû kaia sa.

Upla an bâra sa, mairin, waitna, tuktan, almuk, tiara, wahma? Dîa sat warkka dauki banghwisa.

Upla kulkana ba lika kabamin mihta ra sa.

Sipsa utla nani ba sin kulkan kaia; pamali bani ba sin kulkaia?

RACCN ra tasba baiki sakan putka bani

Baksa 3. Upla p awanka kulki kaikanka tasba putka, RAAN baiki sakanka bilara

Putka bani	Upla	Wina tara yamni ka	Skul lainka	Lalah pawanka	IDH	Dia pitka kat ba
Waspam	43,343	0.45	0.88	0.01	0.43	mayara
Puerto cabezas	48709	0.53	0.85	0.20	0.52	Lila piska
Rosita	21866	0.55	0.89	0.01	0.47	Mayara
Bonanza	16164	0.53	0.84	0.27	0.54	Lila piska
Waslala	42171	0.43	0.73	0.17	0.44	mayara
Siuna	75086	0.47	0.62	0.23	0.43	mayara
Prinzapolka	7534	0.43	0.72	0.12	0.42	Mayara
GLOBAL					0.46	Mayara

Fuente: PNUD (2005), IDH para las Regiones Autónomas.

Laki kaikankara nu takan RACCN ra ba upla nani pawanka lainka ra ba 0.46 sa, baha t anka ba upla nani pawanka lainkara uba pali mayara sa. Tasba baiki sakan putka matsip pura kum nani ba sut ba p awanka nani ba mayara banman sa umpira iwanka lainkara baman sa tasba baiki sakan putka wal baman upla nani pawanka ria lila ba wina purara takisa (Bonanza 0.54 bara Puerto Cabezas 0.52). ban sakuna, tasba baiki sakan putka yumhpa ba pawanka uba mayara sa wisi marikisa baha nani lika Waspam, Prinzapolka, Siuna.

Baku sin marikanka ba kaikisa sk ul lainkara ba kau pawanka brisa, sakuna kulkanka yabi ba upla ailalka ba dukiara yamni painka dukiara aisaras. Wan wina tara yamnika dukiara aisan ba pawanka wira lila kat brisa, baha tanka ailalka dukiara ba bitar sa, sip sa naha ba tawan ra iwi nani dahra bara tawan sirpi nani dukiara aisaras. Bara baiki sakan las ba plun ma satka mangki sakaia lainkara ba kulkanka ba kau maya pali ra sa IDH (0.20).

Diara mangki sakaia lainkara ba kulki sakanka ba gabamint numba ulbi saki warkka bri ba wina sakan ba sakuna kiamka nani tawan sirpi nani ra piaia pata mangki sakan nani ba kulkras.

Tani walara, naha nukanka na RACCN tasbaya bilara ritska nani bara ba wal laki kaikras sa, baha pat kau nit sa pliki, laki kaiki nu takaia ritska satka nani bri ba bara umpira laka briba kan naha pawanka ba upla nani pawanka ba kau kulkanka bri sa, kan upla nani bara ritska nani yamnika dukiara aisan kan.

1.2.2 Nicaragua bara indian tawanka nani ra umpira lâka ba tânka

Umpira tânka aisabia kaka wiaia sip sa upla nitka nani bri ba ban wibia sa kaka, plun, utla, tasba bara lalah aitani apu ba dukiara aisisa. Baku sin umpira lâka ba aisaia sip sa nitka nani aitani apu mita plun wauhwi ba bara utla yamni kum apu ba. Umpira lâka ba sin dakni sât sât ra sa, kan umpira tânka bara nahki wina taki ba ra wisa upla su, manka bri kaikras, iwanka lâka bara dakni iwanka bara lalah pakaia lâka nani ba sât, sât sa.

Banco Central de Nicaragua (2008) manka ra ulbi sakan kata, Latinoamerica ul bara Karib ra tawan wal ba umpira lâka bri ba wina Nicaragua ba kau umpira sa Haiti wal. Kan lalah pwanka lâka ba kau mayara brisa baku sin kiamka nani sut ritska nani wina ilpka kaikras baku sin upla wark daukaia natka nani uya aitani apiaba dukiara.

Wan tasbaya na 6.2 milian pitka upla iwisa, 2010 mankara lalah sakan US\$1100. Nanara, Nicaragua luhpia nani ba umpira laka mapara pawanka daukaia sa. Sakuna, las manka nani ra Nicaragua ba naha trabilka nani ba wapni mangkaia kuna sip apia munisa bara naiwa kat trabilka ba kau ai kainara auya Americalatina bara Caribe tasbaya nai wal.

umpira laka, upla sut sim raitka apu lalah apahkaia laka bal baku barih wapaia sa kan upla nani bara lalah apahki pakaia laka wal baku sa, kat upla yamni iwanka dukiara aisi sa ba pat.

PNUD âpiska bilkak 2010 mankara upla nani pawanka laki kaikan bukka ra aisisa,

IDH Nicaragua ra upla nani pawanka lâka ra wisa 0.565 pitka ulan, naha ra ba marikisa lalah diman ba sut kulkan, baha prakras kan taim 0.652 taki kan. Ban sakuna Latinoamericano raba 0.78 taki kan.

Indian tawanka nani iwanka rayaka ba dakni wala nani wal sat wal asa, kat tawan indian kiamka nani ba kiamka wala nani pawanka yabalka nani bri ba simsat api aba mita, wina tara pain briaia mapara, wark lainkara baku sin nitka wala wala nani briaia ba sip api asa. Naha laka ba tawan pawanka tara bri bara pawanka uya apu nani ra kaiki sa, baku sin indian kiamka nani ailal iwi pliska nani ra sin naha trabilka ba bara sa.

Dia pali ba mita indian kiamka nani iwanka ra umpira laka ba takisa, ansika kum yabi ba lika ai iwanka – dahra nani dakbi sakana ba dukiara. kan taiban laka wina ai iwanka laka swih upla wala iwanka brih trabil taki ba mita naha umpira laka ba takisa.

Cimadamore et al, (2006), latan saki aisisa indian kiamka nani ai raitka dukiara aisi ba tanka lika “yakan ai laka kat iwaia laka plikisa, kabamint wihki indian kiamka nani aslika ba wal simsat kaia api aba plikisa... ai tasbaya raitka nani kli yabaia baku sin tasba aiska ra indian kiamka nani ba lâ kum wal wark daukaia sauhkanka apia kaka lukanka apu ba wina ai riatka briaia dukiara plikisa”.

Baku bara tasba baiki sakan lâka ba kulkanka tara kum brisa tawan sirpi nani mapara baku sin kiamka nani bara umpira laka mapara buwaia. Tasbaya baiki sakan kan kahbaia ba kulkanka tara pali sa tasbaya apia kiamka tani silp ai tasbaya nani paski waia apia kaka pawia waia dukiara.

RACCN tasbaya ra Miskitu kiamka nani umpira lâka dukiara laki kaikanka kum daukan (IEPA, 2009), ra naku aisi marikisa: uplika umpira kaia tanka ba?

- Paskanka nit nani apu ba yabal, truk bara lî aubi kaia tubuka apu ba mita.
- Siknis nani mapara sibrinka, daktar watla sin apu baku sin diara nani uba mana ba.
- Skul smalkanka sirpi (educación escolar) ba nitka tara kum sa, daukanka nani ba sin sat wala sa. Taim kum kum nani ra kulkan tara yabisa, sakuna pain luki kaikras sa umpira nani mapara baha ba nitka kum taim bani ra bri kaia.
- Tawan uplika nani ba ansa yabalka taki bara kaikisa baku sin nahki pawia apiaka mangki sakaia ba ku lukisa, lalah pakaia apiaka briaia ra lukras sakuna paskanka kir wan bri nani ba pain kaia ba trabil nani mapara kan kahbaia nit kaia sa.

1.2.3 Yamni iwanka lâka ba tawan sirpi nani ra

Yamni iwanka laka ba Amerika latina indianka nani spiritka apia lukanka kum sa,

painkira talia sa, kan tasba bara raya bri nani sut ra kulkanka yabi ba mita. Naha sut ba lukanka takan sa nahki muni lalah apahki pakaia natka kum sakaia sakuna tasba ais k ara sauhkanka nani tara sin takan. Iwanka raya apia lukanka raya tanka pliki kaikanka daukisa.

Acosta (2010), aisisa “Wan tasbaya bara aiskara iwanka nani sat sat ba kulkan yabi asla iwaia paskanka ban nani ba rispikka yabi main kaiki iwaia dakni kum paskaia awarka sa”

– Miskitu kiamka ra yamni iwanka lâka dukiara

Nana smalkanka *Wan tawanka pawanka* ba Nicaragua Atlantik Kus ra Miskitu indianka nani tawan ta uplika nani ra smalkanka daukaisa, Universidad URACCAN laka muntara (octubre 2010), Miskitu kiamka yamni iwaia lukanka ba kankahbisa. Naha taura prahni marikisa.

Miskitu kaimka mapara “Yamni iwaia apia kaka yamni kaia” tanka ba wan auya pah, tanka lika raya yamni”. Iwanka ra nitka nani sut aitani bara spiritka laihkara sin. Naha lukanka ba natka plikaia nahki muni asla sut kupia kumi yamni laka ba briaia.

Miskitu luhpia nani tawan nahki ta bri ba, silp ai laka alsut aslika ba wal wark daukisa bara pana pana wark dauki, sauhkanka luha, lâ kum tawan uplika nani kau alki yus muni sa. Baha lika kaikanka kum brisa sut asla wark daukaia mangki sakaia lainkara, wibia sa kaka yakan diara daukia laka ba apu.

Pana pana lâka ba, baha lika tawan warka daukaia asla takanka. Asla taki wark dauki ba ta brisa, upla apia kaka asla takanka nani asla taki wark daukaia ta bri ba sa, upla kum ya ilpka aisaia kaka kaiki nani ta brisa.

An kuhbanka lâka, baha lika tawan uplika asla takanka nani bara tawan luhpia nani nahki wark daukaia asla takanka, asla takan ba karnika asla takanka kum sa.

Tawan paiwanka bara asla takanka lâba ba kau pali praptis munaia sa.

Nahki muni asla taki pâwanka warkka nani ba daukaia sipsa ki?

BAIKI SAKAN 2. DÎA KIAMKA SNA BARA KIAMKA KUM WINA BAKU NAHKI DAIRA WALISNA

Bapanka nani:

- Dîa kiamka sna bara kiamka kum wina baku nahki दौरा walisna tanka
- RACCN ra pawanka bara umpira lâka dukiara ria laki kaikaia.
- Tawan uplika mapara yamni iwaia tanka aisi kaikaia

Smalkanka lalka:

- 2.1 dia kiamka sna.
- 2.2 kiamka kum nahki takisa.
- 2.3 kiamka nani dauhkanka natka nani.
- 2.4 kiamka satka nani.
- 2.5 kiamka kum wina sna ma tanka briaia
- 2.6 tawan tara bara tawan sirpi.
- 2.7 kiamka kum ba dia tanka bri ba:

Wark dauki nani ba laki kaikaia:

- Skul dadimra bani tila dimi wark dauki ba bara aisnka nani yamni bri ba kulkanka yabaia.
- Aisanka tara ba wina kaimka kum bara kiamka baku tawanki pawanka dukiara luki kaiki aisa daukaia
- Asla takan ra wark dauki mariki ba kulkanka yabaia.

Dakni ra wark dauki marikaia?

- **Yang bara nahki sna ba dukiara luki kaiakaia. Nit sa natka nani ba satwala daukaia.**

2.1 Yâ sna ba tânka?

Latín ra wisa identitas, tanka ba idem tanka lika "sim sat". Dakni kum apia kaka upla kum natka nani briba. Daukanka nani bara kulkanka nani bri ba wal yu bani diara nani taki ba mapara aiklabi ba, sim wibia sa kaka diara Saura kum wina pain taki ba baku, tanka barih ninkara nahki wapni mangkaia ba luki kaikaia.

Kainara aisi ba tanka lika upla ba diara taki bani ra natka kum wal wapni mangkaia lukanka sakisa ai iwanka laka nani ba wal, dia luki apia kaka nahki luki ba kat **(kiamka ailal dukiara smalkanka bukka**

pp. 1-2). Yâ sna tanka lika upla makabi walanka ba ansika yabisa “¿ya sna?”. Upla kum silp ai wina kat, ai iwanka, lukanka bara dahra nani asla daukanka ba. Naha tanka ba wahbi saki bara karnika yabaia ai iwanka rayaka kat. **(Chiari, 2003).** **Tanka wala ra,** upla kum ya ai dara wali ba tanka pliki kaiki ba, tuktan pyuara apia kaka almuk tanka pyuara sim daukaia sip sa. Baku lika Ericsson lukisa silp ai wina apia tasba tanka dukiara luki sakaia ba pain sa bara almuk kum nahki kaia ba ra karnika yabisa. Baku lika pawaia bara pawanka daukaia ra ilp takisa.

2.2 Yâ ba nahki paskisa?

“Yâ ba paskisa piu bani ta, pruyiktu kum baku, wan baikuya ba wina albuk takuya ba kat. Naha lika diara dukanka bara marikanka ailal nani daukisa, sam piuwara istikira takisa, piu kum, kum ra lika tawa pali takisa. Manka nani lui auia piuwara yâ ba paski ai taura wisa, tawan kum bilara, upla nani asla takanka bara klauna iwanka wal praki dauki paski sakisa uplika ba yâ ba (PNUD, 2012)

Yâ ba yakan yakan naha lika wina tara kulkanka paskanka ba, waitna bara mairin sa

kaka.

Nahki upla wala nani wal tila dimi taura waiaba tânka naha ra lika pamali nani ba ai taimka mankisa, upla wala nani asla takanka tila dimi ba, tawan kum bilara ai warkka kum dauki sa

Tawan nani iwanka nâtka daukanka nani ba naha lika tawan iwanka nâtka daukanka nani ba wal paski wisa witin ba yâ ba, kulkanka, género, waitna bara mairin baku, sinska laka nani ba. **(Somos jóvenes digital 2008).**

2.3 Upla yâ ba daukanka nani

Upla rayaka bilara daukanka wal brisa, paska ba witin ai wina tara kulkanka yabiba bara walka ba nahki plis kum ra iwi lan takaia ba.

- Witin ai wina tara kulkanka yabiba lika tânka plikanka kum sa sinska bara daukanka nani dukiara, witin ai wina tara ba yamni kulkanka kum plikisa upla kum rispik kira kaya dukiara, sipkabia diara bara daukanka nani mapara bapi bui pura luan kaia dukiara
- Nahki plis kum ra iwi lan takaia daukanka ba sika uplika ba ai daukanka nani ba sins muni sa tasbaika pliska raya bara dimaia wisi. Upla bani ba ai nâtka nani kum, kum ba suiras ban alki brisa naku lika sip kabia wiaia witin ba dîa daknika wina aula sa sapa baku lika ai nâtka nani ba ban suih tikras kabia. Naha lika upla nani daukanka kum sa, witin nani kaia dukiara.

2.4 Uplika nani yâ ba satka bani

- Género satka nani ba

“Organización Panamericana de la Salud y la Organización Mundial de la Salud (OPS/OMS) naha asla takanka nani mapara, género bila ba paski sakanka brisa upla iwanka nâtkâ bara dahra nani ba wiba upla nani daukanka, lukanka, iwanka nâtkâ tawan bani upla kum ra kahbi bara kulkanka yabi ba mairin bara waitna sa kaka” (PNUD, 2012, p. 53). Lagarde mapara, (PNUD, 2012, p. 53). Upla pawanka dukiara ulbi sakanka bara wahbi saki ulban sa upla asla takanka nani ba, dahra luan nani aisanka, iwanka nâtkâ nani ba bara mairin, waitna baiki sakuya sa kaka kulkanka ra, naha nani ba kulkisa waitna bara mairin daukanka nani ba. Baha wina tara nani ba tânkâ brisuya wina, waitna, mairin, paskisa daukanka nâtkâ wal param pali sakisa, uplika wal bara rayaka daukanka wal.

Mairin, waitna tânkâ ba:

“Mairin, waitna tânkâ ba kulkanka yabisa upla nani ba nahki ai dara walisa sahwanika lâka wina yâ ba, waitna bara mairin baku, apia kaka wal ba wina mix kum munan baku”. OPS, 2002 mankara naku ulbi sakan kata, upla kum ba nahki ai dara walisa waitna bara mairin kaia ba daukanka param ra sakisa piuwa ra.

- Dakni kum wina kai ba:

Dakni kum tila dimi ai daukanka nani bara iwanka nâtkâ ba alki daukisa bara dakni wala nani naha ba kaiki muni param sakisa witin nani ba sat wala ba. Naha daknika apia kaka tawanka uplika nani ba daukanka nani ba witin nani baman brisa; ai nina kum, ansa wina aula bara ya nani ba ai almuka nani ya kan ba bara ansa pliska wina aula ba; dahra aisanka patitara daukan nani ba sir munanla lâka, nâtkâ nani bakahnu kira daukanka, wiaia sipsa, gât kum ra kulkanka briba lâka, bila aisi ba, nâtkâ daukanka nani ba, kualka dimra stailka ba; ai almuka tasbaia wal kulkanka briba; asla takanka daukanka nani ba bara pana, pana lâka ra iwanka nani ba. Baha bîla ra dakni nani asla takanka bara tila dimanka nani bara sa, upla nani ba yâ banghwi ba param sakisa bara sir muni banghwisa daukanka nâtkâ iwanka nani ba aikuki, baku dakni wala nani daukanka wala briba wal sir munras sa.

- Upla baku yâ ba

Yakan, yakan ra prakbia sa kaka, yâ ba sipsa kulkanka kum yabaia upla kum witin silp ai daukanka, nâtkâ, wapanka, lukanka, kualka dimanka stailka brisa, upla wala nani wal praki kaikuya piuwara piu kum bilka ra kulkisakbia sa kaka. Upla kum ra yakan kulkanka yabia sa kaka, upla wala nani tila dimi bara asla lâka ra ai daukanka nâtkâ nani ba barih wisa.

- Tawan bilara dakni nani daukanka tilara yâ ba

“Upla sinska lâka turbi kaikanka skulka kahbanka wina, Henry Tajfel ba Tawan bilara dakni nani daukanka tilara yâ ba ulbi sakanka kum daukan sa, naha lika upla kum dakni kum wal praki kaikuya piuwara nahki pitka kat daknika ba ra tila dimi ai

daukanka nani ba brih wisa: sakuna naha alkaia dukiara, upla ba naha sat daukanka bri kaia sa:

- Naha daknika tila wina sa
- Baha daknika wina bal takan ai dara walisa, au bara apia kulkanka kum yabisa.
- Latuan laka bri kaia sa baha daknika uplika nani ra.

- Asla takanka kum wina ba

Naha lika asla takanka tilara daukanka nani sat, sat bar aba kulkanka yabisa: (a) upla nani dakni kum tilara dinki banghwisa, apia kaka asla takanka nani ba sin; (b) plis kum bara tasbaika baiki sakanka kum bila ra uplika nani daukanka ba paran kira saki sa; (c) daknira daukanka nani sakisa, baku sin (d) tila dimi uplika nani daukanka dauki ba apia sa kaka daukaiba. Naku tanka brih, clauna lâka ra diara nani daukiba dira satka ailal bar asa, upla nani plis kum wina plis wala ra wi banghwiba, dakni wala nani wal aiklabanka briba, dakni aiska taki kabamin mapara makabanka nani daukiba, pulitik nani mapara aiklabanka daukiba, ban, ban.

- Upla iwanka nâtka nani ba

Upla iwanka nâtka nani ba Gilberto Giménez naku ulbi sakan sa “daukanka ailal bara nâtka daukanka ailal Upla iwanka nâtka nani ba marikisa (daukanka nani, kulkanka, simbulka nani), naha natkak ku dakni nani tâ uplika ba (yakan apia kaka daknira) ai tasbaika baiki sakanka nani ba klaki brisa bara baku dakni wala nani wina tila dimras sa, naha sut na plis apia kaka tasba kum dahra aisanka kaina wina bri ba wal” Mercado y Hernández, 2010).

2.5 Tawan sirpi bara tawan tara ba

Tawan ba asla takanka sat kum sa mimbarska nani ba asla lakara bapanka nani kum, kum ba sir muni banghwisa, yakan, yakan bapanka nani ba wihki daknika aiska bapanka nani ba wal, baku bara bakahnu kira ai nitka nani ba kau ailal sa kaka kau asla taki banghwisa dakni baku.

Tawan kum daukanka nani ba

- Tasba bara unta wakka nani wal praki sakisa.
- Plun mâ nani bangki saki sa, bip sahwise, inska nani alkisa, ban, ban.
- Upla nani iwanka ba ailal pali api asa sipsa kaia pamali daknika kum, plis kum ra iwi banghwisa.

- Ai daukanka nani ba tasbaika iwi ba wal wapisa, bara diara kir ban bara nani ba wal sin.
- Ai pamalika pawanka dukiara lahla sahwanka warkka nani ba daukisa.

2.6 Tawan sirpi kum rayaka daukanka ba

- Naha ba lika plis kum sa bara bâra sa unta tara nani, dus satka ailal, plum mâ mangki sakaia wakka dauki banghwisa, bara li karma plapaika sin manis bara sa.
- Uplika watla nani ba laiuhra, laiuhra maki banghwansa bar adiara yus munaika dukia nani apusa. (Pawa laitka, lî, ban, ban)
- Tawanka ba ai karnika brisa plum â mangki saki ba wina, inska aili ba wina, unta wina dus saki klaki atki ba wina, bara las tan ira upla trinsar auya ba wina sin.
- Wilkanka bara rispikka tara yabisa yapti tasba ra, lî ra, diara paskanka kir bara nani ba ra, bara daukanka nâtka nani ra sin.

2.7 Yawan nani yâ ba dîa dukiaba kulkanka yabisa? Rayaka nani asla bara ba diara nani kir wan briba tilara bapanka

Ritska aiska ba baku sin kakaira sa. Tawanka sirpi tasbaika aiska b adiara nani daukanka ban kir bara ba aikuki kulkanka daukisa bikas naha nani ba sika piu bani ra sins taki aula sa bara upla dakni ka nani ba wal sin bara kulkanka kau tara yabisa awala bilka plapanka nani baku kulkisa.

Param sakisa indian tasbaika aihkika nani ba tasba ritska ailal brisa bara kulkanka yabisa daiwan bara dus satka ailal bara sa daukanka nani sat, sat brisa wan kaina kir ra diara nani bara bâra (lî karma nani ba, pasa wan winka pukbaia sahwanka ba, pasa klin, tasba pain bara yamni dus bara plun mâ nani mangki sakaia dukiara, ...)

Prahni ra wiaia sipsa tawan ba ai kan kahbisa bar adiara nani kir bara ba wal yamni pali iwi kan kahbisa, tasba ritska nani, dus satka bani nani, baku sin plun mâ mangki sakaia pliska wahbi saki suin nani ba, bara bip, daiwan sât, sât sahwaiia pliska nani ba sin daukanka wala nani bri ba aikuki. Naha nani ba ritska tara pali bara sa tawan sirpi kum ra bara ai daukanka ba lika wan kaina kir ra diara nani bara ba rispikka dukiara,

daukanka nani daknika bar aba sika kulkanka yabisa bikas naha pura ra sika paskanka wala nani ba paski saki waisa tawan yamni iwanka dukiara.

- **Lahla nâtka ra nâhki pawiba**

Tawan sirpi bani ra bara sa upla asla takanka sat, sat nani bar asa, pamali nani bara tawan uplika nani asla takanka diara manki sakaia nâtka bara sahwanika lâka nani daukisa uplika nani ba yus munbia dukiara.

- Upla sahwanika nani ba tawanka bilara bara tasbaika tnayara nani ba sin kulkanka ba, bar adiara kir bara nani ba sin sahwi banghwisa.

- Diara nani paski saki bara dauki nani bara sa upla bara dakni wala nani aikuki sins munaia tasbaika bîla ba kat apia kaka tawan sirpi wala nani aikuki.

- Naha tasbaika bîlara uplika nani iwi ba liliaka daukanka nâtka nani ba apia kaka upla tasba bara tawan wala nani wina bali baghwi nani ba liliaka daukaia.

Diara nani **paski kli sakanka tânka** ba lika naku sa, tawan bîla wina diara yus munaia dukia nani bara upla nani yamni iwanka dukiara sahwiba baku bara upla nani ai iwanka kau pain bribia dukiara, pamali nani aslika dukia, bara tasba ritska nani yu bani ai rayaka ra yusmuni nani ba. Naha nani samplika lika: lî klin alkaia pliska, lî karma nani bar asa kaka kan kahbaia ba, wan wina tara yamni briaia nâtka nani ba... Diara kum kulkanka tara yabi ba sika paski kli sakanka tânka nani ba mairin nani tâ brisa tawan kum bîlara, naha warkka na mana luha pali sa baku sin kulkanka yabras sa, yukukanra brisa, sakuna naha apu sa kaka pamali rayaka nani ba sip yamni apia kabia sa.

Sahwaia apia kaka diara **manki sakaia nâtka** nani ba naku wan tânka brisa, diara daukanka paskanka ani sât sât upla bara dakni wala nani aikuki sins muaisa bara tawan markitka nani ra brisi atki bara naha wina yamni iwanka laka brisa lahla tikanka ba wina kau pura praki win kakisa bara apahkaia sipsa kaka. Samplika nani plun mâ nani manki sakaia, siksa, yauhra, tama satka nani manki sakaia, inska alki bara atkaia, upla trinsar nani bal diara wan mihta wal paskanka nani ba atki brih wi warkka nani daukaia.

Lilia briaia nâtka nani ba yawan tânka brisa diara daukanka ailal bara satka manis nani tilara dimisa, naha daukaia dukiara paski sakanka nani bara kaia sa upla nani ba ai taimka pri piuwara sipkabia Lilia lâka briaia ai pamali nani aikuki tawan kum bilara.

Wapanka kum daukaia, pulanka sât, sât nani daukaia, bara dans, King pulanka nani satka bani ba dauki Lilia briaia sa.

Pâwanka, sahwanka bara Lilia briaia nâtka nani ba daukanka nâtka nani ba, tawan sirpi kum pâwanda dukiara tanka briaia sa kaka blistusa naha nani ba wilinkira tânka brin kaia sa.

Luki kaikanka daukpi: Diara raitba bara yang ¿sins takaia nitsa ki?

Nicaragua kuntrika bîlara raitka paran sakanka wal bâra sa: pasba sika naha ba kuntri kum sa kiamka sât sât asla takanka brisa, daukanka nâtka ailal bara sa, bila aisanka satka aila brisa, tasba ritska manis brisa, daiwan bara dus satka ailal brisa, patitara dahra manis brisa, uplika daukanka nani manis bara satka ailal bara sa, plis painkira wapi kaikaia brisa, bara diara sât sât brisa. Raitka wala ba wan

sinska kat latuan wankisa, kuntri kum umpira lâka ra brisa, lahla nitka ba tara pali sa, pulitik daukanka nani ba yamni apia sa, wan kainara diara kir bara nani ba kankahbras bara main sin kaikras banghwise. **Dia daukbia? Nahki wan daukanka nani ba daukbia?**

**Upla trinsar nani wapi
kaikaika pliska nani sin
bârasa wan tawanka nani
bilara**

ASLIKA 3. PÂWANKA RIDI DAUKANKA BARA TÂNKA PLIKI TURBI SAKANKA BA

Bapanka nani

- Tawan baiki sakanka sirpi apiamkaka tara smatka pliki turbi luki saki daukaia ba.
- Wark nani daukaia sip lukanka briba paski plamaika dauki waia ba.

Smalkanka lalka nani:

3.1 Pliki turbi sakanka daukaia smatka ba.

3.2 Pliki turbi sakanka daukaia smatka tânka plamaika nani ba.

3.3 Wark nani daukaia lukanka briba tawan nani pâwanka dukiara marikanka sa.

3.3.1 Tawan Tânkâ turbi kaikanka ba.

3.3.2 Trabilka nani marikanka ba.

3.3.3 Tawan ra wark nani daukaia lukanka briba yabanka ba.

Sins tânka turbi kaikanka warkka nani ba:

- Tilara dimanka kulkanka yabanka ba bara sim kul tuktan nani aisanka yamnika pura luanka ba.
- Dakni ra wark takaia kulkanka marikanka ba.

Dakni ra wark takaia praptiska ba.

- **Luki sakaia bara stadi munaia Nicaragua kus karibi pâwanka ridi takanka ba dukiara.**

3.1 Dakni ra wark takaia praptiska ba

Naha pliki turbi sakanka daukaia smatka ba ai warkka nani sât, sât brisa, bah aba mita bila kat turbi saki aula sa kau pura praki dauki kira ni; sakuna naha nani bilkak dîa daukaia nani ba tulska brisa, nahki tawanka bîla kat ridi taki pâwanka ra brih waia ba; naha smatka ba ai nâtka brisa nahki ai taura paki pâwanka ra waia ba, baku sim, sanska yabisa pawanka nani kahbi priva piuwa kat alki briaia dukiara. Naha turbi sakanka daukaia smatka bîlara sipsa tulska nani yus munaia ba marikaia sa, naha nani baku: wark nani daukaia lukanka briba ai

pugramika nani ba, naha nani sut ba wal yabalka yabisa nahki dauki waia ba.

Kasak pali yamni sa, naha turbi sakanka daukaia smatka bilara tâ baiki sa dakni wala nani, kabamint baman lika apia, sakuna apis dakni aiska wala nani bara sin bila kat tawanka luhpika nani ba, naha ba wal wan wiaia wantsa lukanka yabanba wal, brih yabal kum ra impakaia dukiara, baku sin sanska kum yabisa tawan bila kat pâwanka marikanka ba dukiara.

Baha ba mita, naha dukia nani ba kulkanka kum brisa, nahki ridi taki tulska yus munaia ba dukiara; baku sin kulkanka wala nanai bara sa tawanka luhpia nani naha tilara ba, sipsa wiaia tâ uplika nani, warkka dauki nani ba, upla asla takanka daknika satka tawanka kum bîlara bara ba aikuki naku lika sipsa tilara dimi tawanka pâwanka ba dukiara tâ baikaia. Naha sât pliki turbi saki daukaia smatka ba wal lika sipsa pâwanka ra waia tasbaya piskara yuyaka nani varaba wahbi brih kira karnika nani yabaiasa, baku lika sipsa naha smatka na wal mariki bara karnika yabaia bara sin alki briaia bîla ba kat.

- **Pliki turbi sakanka daukaia smatka kau yamni pali ba**

Dukia nani kau pali baraba naha nani sa:

Tasbaya piska:

Tasbaya na dukiara tânka briaiasa wina tara ba baman dukiara lika apia, sakuna naha dukiara aisaia sa:

- Upla wihki lahla nani ba wal praki kaikanka ba.
- Iwanka nâtka bara nâtka satka wala nani kau param takras ba wal taimka ra brih daukanka ba.
- Naha kampanika bara nina nani yaban ba wal asla sa.
- Kabamin apiska nina nani yabanba wal asla sa.
- Kabamin apiska nani ba wihki daknika wala nani tâ baiki ba wal pana, pana tâ baiki daukisa tawan luhpika nani pawanka ba dukiara.
- Smatka sâtka ba wal sanska nani yabisa pâwanka ra waia ba.

Baha ba mita, tasbaya piska na dukiara kasak pali tânka briaia sa piska kum baku apia kaka wina tara mitsarka daukanka baku, kan nahara sika yawan upla nani wal warkka daukisa, baha ba mita ai rayaka iwanka kum ra plikaia sa, sakuna pâwanka lukanka nani bribara lukaia bara aihwa pali plikaia sa kau pain ai rayaka ra iwaia ba dukiara upla baku.

Lahla lainka tani ra:

Lahla dukiara aisabia kaka, wan tawanka bilara kulkanka tara pali brisa, baha ba mita blistusa yabalka plikaia warkka sât, sât dauki kira ni, sakuna naha pawanka ra brih waia sa kaka warkka nani kau paskaia sa, brih balaia bara sin yaka warkka daukaia baku lika sipsa pâwanka ritska ra brih waia lahla nani bilkak.

Baha ba mita wan tawanka kat lahla lainka ra pâwanka ba wal, sipsa tânka plikaia pâwanka ra sins kum takbia dukiara, sakuna naha sut ba pain pali kaikaia sa tasbaia piska bîlara dîa nani baraba aikuki, naha ritska yuyaka ba wal lika sipsa wan tasbaia baiki sakanka sirpi bara tara ra pâwanka ra brih waia ba, naha sins takanka na wal sipsaki wan tawanka uplika nani ba tâ brih waki waia, yawan nani lukisa wan tasbaya bila ra tawa, tawa waki waia sa pâwanka na dukiara. Tâ krikanka bara sa naha tasbaya piska bîlara, kan yuyaka ritska nani bara ba wal sipsa alki brih daukaia naha nani baku aikuki (lahla nani tanira, upla nani, apis satka bara iwanka satka nani ba aikuki) bara lahla ba ai praiska bara sin ai karnika ba, tawan pâwanka ba dukiara. Tasbaya piska bani ba ai satka brisa, sampla kum, sipsa wiaia mâ sakanka sahwankara, wark takaia markitka kum, kampani bara sins lainka ra impakanka ba, tasbaya yuyaka nani ban bâra yaba, bara paskanka satka nani ba, pulitik ra bara upla iwanka nâtka ba, bara wan iwanka nâtka ba kat apia kaka wan nâtka ra daukanka, naha nani sut makan ba wal sipsa wan tawanka lahla lainka ra paki waia.

Bah aba dukiara, kasak pali sa mariki param sakaia upla daknika nani ba wihki lahla ba wal sip nayara lakras sa, kan witinka wal sika wilkan palisa. “Lahla wihki upla asla takanka nani wal sika pawanka yabi ba, baku sin naha piska nani ra wapnika sât, sât nani daukisa upla nani ai pliska ra iwi bani ra dîa misarka yaban ba kat.

Upla asla lâka ra iwanka ba:

Naha dukia ba kasak pali tânka briaia sa, upla nani asla iwanka ba dukiara pana, pana kira, baku lika sipsa pana, pana ai lukanka nani ba sins munan kabia dakni wala aikuki. Naha nâtkara lukbia kaka naha asla takanka ra, sipsa wapnira brih impakaia baha tasbaika piskara nâtka sât, sât ra: skul lainka ra, pulanka satka ra, kristian lâka ra, dakni ra, ban, ban. Wiaia sipsa, upla nani alsut ba, nâtka sât, sât ra dimi ai warkka daukaia luki sa, baku lika sipsa yamni iwanka bara ai rayaka kau pain ra iwaia dukiara

Yang yâ sna:

Naha dukiara wan wiaia wantsa man yâsma ba kli kakaira takaia aisanka kum ra, kan upla nani ba tawan kum asla takanka tilara dahra aisanka brisa rayakam ra. Bila walara wibia sa kaka dahra aisanka ra kli kakaira takisa kainara luan ba wina tawanka uplika kumi bani daukanka ba wina. Baku bara, baha ba mita karnika tara wantkisa naha wihrika ba kakaira taki bara bâ kat suurka tiwaia api adiara luan nani ba kulkanka bara karnika yabi. Naha minit baha ba mita warkka nani bara pruyiktu nani daukaia sa trabilka nani tilak. Yang yâsna na bui sanska aikisa brih wakaia taura brih waia dukiara daukanki na wal (2004:150)

3.2 Smatka ba nahki tânka brisa

- **Smatka daukanka ridi takanka**

Pliki sakaia dukia kum saasla takanka nani mapara diara naha minitkara daukaia nani ba tâ brin kaia dukiara bara kainara waia yabalka ba paski klir sakaia diara nani balbia sa kaka mapara bui warkka nani ba paski taura waia dukiara yamni kira bara pain alki daukankira upla nani iwanka dukiara. Ban sakuna, smatka daukanka ridi takanka nani ba "lâ bapanka kum apia sa", sakuna bapanka nani ba alkaia yabalka kum baku bangwi sa asla takanka bîlara, nku lika piu laiuhra ra kaikanka bara kahbanka bri kabia, asla takanka kaikanka baku kabia bara lâma tânira diara nani bara ba kakaira kaia bara alki brih daukan kabia, kulkanka kum, kum tila ra.

Naha warkka ba dukiara kasak pali tilara kaia ban kaiara, warkka nani lâka ba kat daukaia dukiara kahbansa: bapanka nani, alkaia luki ba, pulitik nani tanira bara plamaika smatka nani tani ra, bara naha ba dukiara ridi takanka nani kau pali ba praptis ra mangkaia sa pulitik lainka ra bara sin smatka nani daukaia lainka ra, baha wina bapanka nani kau pali ba alkaia sa naha asla takanka daknika nani ba wina.

- **Warkka daukanka Smatka ba**

Naha bila ba piu bani ra yus munisa, kau pali ba, naha dukiara aisi piuwara, nahki bapanka kum alkaia ba apia kaka yabalka kum ra impaki alkaia ba, nanara naha tânka ba, sipsa nâtka sât, sât ra tânka briaia:

- Ridi takanka ba, warkka kum pali sa bara sin wan brinka sa piuwa kaura maisa pakaia dîa daukaia ba, naha kampanika bapanka kahbanka alkaia briba dukiara, bara sin ridi takanka nani na wahbi briaia wauhkataya ulbanka nani ra lâ ba kat.

- Naha ra ba smatka kum pulisa aiklabanka baku ai lahma wal, sakuna baha waihlika nani ba nayara lakaia sa.

- Naha ra smatka ba dukiara winka puhbanka kum yabisa warkka nani dakni ra daukaia ba dukiara.

- Naha smatka ba pliska kum yamni baku marikisa apia kaka nâtka walara tawisa ai nayara kir brih ai kampanika ba wal, sipsa warkka daukaia dairik nâtka ra apia kaka nâtka wala ra.

- Pâwanka ba briaia sa naha smatka ba bilkak, kan naha ba sika pliska pali kum apia sa, sakuna pramis tara pali brisa nahki dauki ansika yabaia ba dukiara.

- **Ridi takanka ba**

Naha tânka ba wan wiaia wantsa warkka nani dauki waia ba dukiara, bara naha bilkak dinkisa lâ kum baku daknira warkka nani ba kau wilin bara yamni kira wilki daukanka nâtkak ku dauki brih waia dukiara, kaina wina kaiki aula nani ba, bara naha asla takanka nani ba kau ai kainara takaia bapanka brisa nahki alkaia ba trabilka barasa piuwa ra, kuna naha sut ba dukiara tulska bara alki daukaika dukia nani apu ba wina apia kaka bara sa nani ba wal brih yus munan kaia sa.

- **Tasbaya piska bîlara pliki turbi sakanka ba**

Tasbaika bila kat turbi sakanka tânka ba naku sa: “Aslika daknika ba, nahki satka ra yus munaia ba, naha nani warkka ba, kasak un kaia sa apis nani ra, lahla lainka nani ra, upla nani ra, bara sins tânka brabrira nani ra, sakuna naha sut ba tâ baiki waiasa municipal bîlara baiki sakanka sât, sât nani ba wina, bara kumi bani ra naha nitka nani ba tâ baikaia sa.

Tasbaika bîla kat turbi sakanka ba ai daukanka brisa pulitik nani tanira bara sin sins tânka brabrira tanira sin. Kumkaba wan wiaia wantsa tulska nani daknika kum ra baku sin alki daukaia nâtkak nani brikaia nitka nani ra laki kaiki, praki kaikaia sa sins tânka pawanka nani ra bara sim upla rayaka iwanka satka nanira. Walka ba pana, pana aisanka nâtkak briaia ba bara sin au takaia ba naha nani wal: upla ai warkka dauki ba, pulitik nani tanira bara apis satka nani ba kasak pali dîa ba kat yus munaia sa yuyaka ritska nani baraba”. (2005:8)

Sipsa marikaia naha miks munanka ba dukiara pulitik wihki sins tânka brabrira ba wal, bara baku lika sipsa bila kat pliki turbi sakanka ba marikaia. Baku sin, aisanka nani briaia sins tânka brabrira ba aikuki tulska nani ba nahki yus munaia ba dukiara, naha nani ba tilara kaia sa warkka dauki uplika nani ba, pulitik nani ba bara apis daknika nani ba sin, sakuna naha ritska yuyaka nani nahki yus munaia ba kasak pali un kaia sa. Baha ba mita kulkanka tara yabisa naha ridi takanka tulska nani paskaia ba dukiara pliska kum yabaia sa yauhka dukiara, naha alsut ba aisanka brih ninkara daukisa naha warkka tilara uplika nani aikuki kan wilinka brisa ai rayaka iwanka ba kau yamni ra iwaia dukiara.

- **Wan kaina kir ra diara bara nani ba**

Yawan luki kaikisa Wan kaina kir ra diara bara nani ba, kan naha alsut ba yaban sir munisa upla nani ai tawanka ra iwi nani ra. Baku sin diara nani yaban daukisa nahki pâwanka ra brih waia ba dukiara sanska yabisa wihrika na bribia dukiara upla nani ra, yaka sir munisa ai wina tara ra, ai lukanka yamnika briba wal.

Wan kaina kir ra diara bara nani ba nina nani sika yuyaka nani ba, warkka nani ba apia kaka baha wina yamnika saki ba, bara naha nani alsut ba marikisa tasbaya pliskara yuyaka nani ban bara ba ai raitka nani ul brisa wihrika nani ai pahpaia ra twilkaia ba. Baku sin yaban ayawisa ban bâra ba dukia nani bui, warkka nani daukaia ra apia kaka pamalika nani ra bara sindaknika nani ra yaka ayawaia yua bani ra, sakuna diara kum bara sa nahki alkaia ba bakahnu kira ni, warkka nani na brih impakaia dukiara yamnika nani sakaia sa uplika nani ba wina, baku sin wark takaia ba ai raitka nani brisa.

3.3 Wark nani daukaia lukanka briba tawan nani pâwanka dukiara marikanka ba

Umpira dukiara smalkanka ba sika kabamint bara kabamin apia nani ba purara sa luki kaikaia indian tawanka nani pâwanka apu ba dukiara. Warkka nani daukaia lukanka briba ra ai warkka yamni daukbia sin, tawan sirpi ra sip karna takras sa bara sin alki briras sa kau ni warkka nani na mayara kahwisa.

Upla nani ba un silp ai pâwanka ba dukiara nit palisa warkka nani tilara dimaia sa, kan naha tawanka sirpi nani ba naha nani tilara kaia sa ridi takanka nani daukanka ra, pawanka ra bara sin prugramka na sinska tânka turbi kaikaia tawanka sirpi kahbi briba wal.

Naha smalkanka ba kasak pali marikisa war nani daukaia lukanka briba wal tawan sirpika pawanka ra wabia dukiara bara tawanka bani ra kulkanka yabaia tawanka ra kir bri dukia nani alsut ra.

Kasak pali wark nani daukaia lukanka briba warkka daukaia sa, maka kum sakaia kaka ansika las ba plikaia sa, baha aslika daknika warkka nani ba wina warkka daukaia lukanka briba pyuwa yarira bara prahnira brih dauki sa.

**TAWAN SIRPI BÎLARA KABAMIN APISKA NANI BARA BA, PAIN SA?
AISAWAN SA?, PASKAIA NITKA BRISA?**

Tawan sirpi warkka nani daukaia lukanka briba sika brinka sa warkka nani ba daknira daukaia sa apia kaka isti kira ni nitka nani ansika yabaia sa ai tawanka ba dukiara, kakaira pain pali kaia sa ai tasbaiya trabilka piska ba dukiara.

- Nahki tawan warkka nani daukaia lukanka briba marikanka?

Tawan warkka nani daukaia lukanka briba sika naha nani sa:

Tawan tânka turbi kaikanka ba.

- Trabilka nani marikanka ba.
- Tawanra wark nani daukaia lukanka briba yabanka ba.
- Tawan ra wark nani daukaia lukanka briba alki daukanka ba.
- Tawan ra wark nani daukaia lukanka briba sinska tânka turbi kaikanka ba.

Baha ninkara marikisa tawan ra wark nani daukaia lukanka briba lainka aiska nani lâka ba.

3.3.1 Tawanka tânka turbi kaikanka ba:

Bangkra (2005) Herrera ba naku wisata, piska kum plamaika brisa tânka turbi kaikanka ra. “Tawan sirpi luhpika nani ba kasak pali tilara kaia sa” baha ba mita nitka sa tânka turbi kaikanka kum daukaia ba, naha minit tawan trabilka ba dukiara. Kumika ba kakaira takaia sa tawankan dahra ba, bara baha wina lika sipsa tânka turbi kaikanka kum daukaia tawanka ba dukiara. Naha tânka turbi kaikanka ba sika, wahbi sakanka nani ba wapnika daukisa rait ba kat dîa trabilka nani sakan ba wina. Baha ba mita tawan tânka turbi kaikanka ba kum daukaia, sakuna tâ krikaia naha nani piska satka plamaika ba wal:

Tawanka paskanka ba Tawan kau nitka bar aba plikaia sa: lî pali baM pawa laitka ba, tilifunu ba, internet ba, upla nani asla takanka pliska ba, yabalka nani, skulka watla nani, bara ban, ban., Naha sut purka ra kaikaia sa yamnika praiska ba, baku sin nitka kau bar aba wapnika nani daukaia sa.

- **Lahla satka lainka ba**

Tawan nâtka nahki iwiba dukiara aisisa, sipsa wiaia wan tawanka bîlara warkka satka nani bara ba, yuyaka sakanka sahwanika natka ba, tawanka tasbaya piska ba bara sin tasbara yuyaka nani ban bâra yaba, wark takras nani ra, yabalka barasa kaka saki yabaia.

- **Upla iwanka satka ba**

Pamali nani iwanka satka ba: upla daknika satka ba, upla nani praiska ba, watla nani iwanka ba, skul dimi lainka ra, baiki sakanka nâtka ra iwanka nani ba, nahki nâtka ra iwisa, pura praki kira ni iwisa ki, pain sa ki upla trabilka nani ai tawanka ra iwi nani ba dukiara kakaira takaia: Ai rayaka ra kan kahbanka apu ba, ai watla bîlara unsabanka bar aba, ban, ban,.

- **Apiska nani satka ba**

Tawan tasbaya aslika daknika nâtka iwanka ra brih kahbaia sa, baku sin kabamint apiska bara apia nani ra tawan bîlara ai warkka dauki ba yamni sa nitka brinka nani yabiba. Baku lika upla nani aslika takanka ba dukiara pliki sakaia. (Tawan luhpika nani aslika ba, pulitik baiki sakanka nani ba, daknika satka nani baiki sakanka baraba, cooperativas, ban, ban,.

3.3.2 Trabil nani marikanka ba

Trabilka kum yamni bara klir kahbi sakbia sa kaka naha trabilkana sipisa wiaia pat bakriki yamnika yabalka saki brisa. Bah aba mita trabilka tânka ba un takaia sa, bara kakaira takaia sa kau pali tawanka nitka nani ba dukiara, baku lika trabilka satka nani ba marikaia ani wina bal taki ba naha trabilka apia kaka nitka nani ba: Dîa muni bal taki ba bara ani wina tâ kriki ba.

Nanara uba pain, kasak pali trabilka kau nani ba wahbi briaia ai tawanka wina. Sakuna blistusa naha ritska nani baku ba briaia (Diara paski sakanka duka nani ba, upla nani, lahla lainka nani ba, bara ban, ban) bara sip apiasa trabilka alsut ba wapnika daukaia sim piuwara, sakuna trabilka kau pali ba wahbi sakaia bara nâtka sât, sât ra pliki wapnika daukaia sa, ani pali kau daukaia ba nitka pali sa tawan aslika ba bilkak but muni ninkara ansika yabaia.

Baha ninka ra, tawan trabilka nani dukiara kau pali ba wahbi sakaia sa, naha tânka wan wiaia wantsa trabilka kau pali bara ba, sinska tânka turbi kaikaia sa, kau isti kira ni daukaia sa, dukia nani brih kira ni ansika yabaia dukiara.

3.3.3 Tawan ra wark nani daukaia lukanka briba yabanka ba

Naha warkka daukaia tânka ba sika kasak pali sins tânka smatka ba brikaia warkka nani ba ai wapnika kat daukaia dukiara, bara baku lika sip kabia ai taura warkka nani daukaia lukanka briba brih wabia.

Naha tânka turbi kaikanka ninkara, trabilka na marikaia baku lika sip kabia ai taura warkka nani daukaia lukanka briba brih wabia:

- Bapanka nani alkaia ba kasak pali param kaia dña alkaia lukiba.
- Warkka nani kau nit ba pliki sakaia bapanka nani alkaia dukiara.
- Sanska brih bara sir munaia dukia nani na dña ba kat (wina tara nani lainka ra, upla nani ba, lahla nani lainka ra, bara ban, ban) naha nani sut ba param palisa brih daukaia
- Warkka nani brih daukaia ba sir muni yabaia.
- **Warkka bara bapanka nani marikanka ba**

Naha warkka nani daukaia lukanka briba kulkanka tara pali brisa kan dña rait ba bapanka nani yabaia sa, dña muni kan naha dukiara tâ baiki uplika nani ba apia wiaia sipsa yamni daukras sa kaka.

Warkka nani daukaia lukanka briba ai bapanka nani wal brisa:

Aiska nani ba: Nahara ba wark nani daukaia lukanka briba nata lasra alkaia luki ba sa, bara naha bapanka ba brih alkisa piu wihka api ara prahnira bara piu wihka yari ra sin.

Sirpika nani ba: Naha nani bapanka ba tawa, tawa brih alkisa bapanka aiska nani ba wina, bara naha bapanka ba brih alkisa piu wihka apia prahni ra.

Bapanka nani ra pura praki kaikbia kaka, laki kaikaia sa wark nani daukaia lukanka briba brih alkaia dukiara (upla an pali yamnika ba brin kabia). Naha ba wiaia wantsa warkka dauki ba wal pura luanka brisa

- **Warkka nani marikanka ba**

Yamni pali sa bapanka nani alkaia dukiara ridi takanka warkka nani kum daukaia sa, bara naha ba dukiara sipsa warkka nani bani ba wahbi sakaia wan purara kahbi warkka daukaia dukiara. Sipsa naha marikanka wal daukaia:

Baska. Warkka nani dukiara ridi takanka ba.

Warkka	Ya uplika daukaiba
Warkka 1: Yuyaka ritska nani sakanka sahwanika ra karnika yabaia ba tawan sirpi bila ra.	Uplika 1: ...
Warkka 2:	Uplika 2: ....
Warkka 3:	Uplika 2 bara 3: ...

Yamni pali sa warkka nani ba ai pliska kat mankaia sa. Bila walara wibia sa kaka warkka nani dauki waia ba.

- Warkka nani daukaia wauhkataya, Krunugramika ba

Warkka nani na ai wapnika kat brih daukaiasa, bila walara wibia kaka blitusa brikaia piua nani ba ta kikan ba wina nata ba kat, baku lika warkka nani daukaia lukanka briba pawanka nani bara ba turbi kaikaia sa, ani kat impakisa sapa trabilka nani tilak wina ai ninara tawisa apia kaka alki takaskanka natka nani bar asa sapa ban, ban. Naha ra ba pura luanka bri kaia sa krunugrama ra warkka kahban ba, dia ba kat bara laka ba kat daukisa kaka, kan nitka nani ba wal sanska yabisa bangkra warkka nani na ai ninara taubia kaka baku sim laki kaiki kakaira takaia sa dukia nani wina dia saki ba.

Naha krunugramika paskaia ra warkka nani ba wal sipsa yus munaia marikanka kum baku mariki natka ra:

Baska. Warkka nani krunugramika ba

Warkka	Ya uplika daukaiba	Piua nani
Warkka 1. Dus ma satka nani manki daukanka ba...	Uplika 1.	Ta krikanka: Nata alkanka:
Warkka 2. Bins ma manki sakaia...	Uplika 2.	Ta krikanka: Nata alkanka:
Warkka 3. Bins mankan muhta ba klin munaia...	Uplika 3.	Ta krikanka: Nata alkanka:

- **Lahlaka dña pitka kat yus munaia ba**

Tawan warkka nani daukaia lukanka briba ai nâtka bara ai tânka nani brisa lahlaka praiska ba tankira bara lâ ba kat daukaia dukiara. Kumika ba lahlaka praiska ba naha sa: “*lahlaka nani dimi ba bara taki wiba kampani wina, asla takanka daknika wina ban, ban*”. “*sakuna naha sut ba ai taimka brisa praiska kahbanka ba wal piu kum kulkanka bîlara*”. **PRAISKA KAHBANKA BA = WARKKA NANI DAUKAIA LUKANKA BRIBA PRAISKA AN PALISA.**

- **Dukia nani yus munanka ba**

Naha tulska nani dukiara nit palisa nu takaia praiska nani brih yus munaia dukiara. Bangkra naha dukia nani ba ai taura brih impaki piuwara, sipsa marikaia bakska kum ra marikanka na, naku baku:

Bakska. Dukia nani yus munanka ba

Duki nani ba.	An baku yus munaiba	Kumi bani praiska	Praiska aiska kulkanka
Dukia 1.	C1.	P1.	C1xP1
Dukia 2.	C2.	P2.	C2xP2
Dukia 3.	C3.	P3.	C3xP3
...	...	...	...
		Aiska praiska	Pura praki kulkanka aiska ba

Naha dukia bani aiska kulkanka ba, nakura kulkisa praiska ba wihki dukia bani ba wal aima praki kumi kulkanka ra, sakuna dukia nani praiska aiska ba lika pura praki kulkisa, dukia nani bani aiska praiska ba wal.

Warkka na dukiara pliska swikaia sa, kan dña muni bangkra dukia nani praiska aiska yaban ba \$ 10,000 US

ba, 10% ka kum suaia sa, sipsa wiaia: $10,000 \times 10\% = \text{US } 100$ (US 10, 000 pura praki kulkanka nani ba, tâ krikaia praiska kum yaban sa)

- Yâ uplika nani ba yus munan kabia ba

Dukia nani yus munanka ba bilka ra painsa luki kaikaia upla nani ra naha warkka dauki ba, kan upla bani ba dîa ai warkka dauki ba praiska kum brisa. Naha uplika nani nina nu takaia kaka, blistusa krunugrama ra kaikaia pat kaina ra nina nani ba bara ulban s aba mita, bara uplika kumi bani ba ai warkka dîa daukaia ba nu pali kaisa, baku sin upla an praiska wark takaia ba nu takan kabia.

- Tawan bîlara diara nani bara ba

Naha ba dikiara blistusa pat wark takaia dukia dukia nani brîkaia:

- ✓ Tasba ya praiska ba
- ✓ Tawan wina dîa bahki tâ baikanka taban kabia: tilifunu ba, computadora, wauhtaya pihni karbanka kum bara ban, ban.

- Warkka nani daukaia lukanka briba aiska praiska ba

-

Wark nani daukaia lukanka briba aiska praiska brih pura praki kulkisa naha warkka daukaia ra. (dukia nani bara uplika nani tulska baku brih yus munanka ba) Sipsa bakska kum yus munaia naha baku:

Bakska. Wark nani daukaia lukanka briba praiska yabanka ba

Dukia satka ba	Dîa pitka yus munaiba	Piowa nani	Kumi praiska	Praiska aiska ba
Tulska nani				
Upla nani				
Apiska nani				
AISKA				

- **Lukanka nani yabanka bakska ba**

Naha bakska ra lukanka nani yabiba sika tulska baku sa wark nani daukaia lukanka briba daukaia dukiara. Sipsa yus munaia naha baku marikanka ra.

Bakska. Lukanka nani bara lahlaka nani yabalka ba

Dukia ba	Praiska aiska	Lahlaka nani yabalka ba			
		Tawanka ba	Aslika daknika makabanka ba	Diara wala nani	Praiska makabanka aiska ba
Tulska nani					
Uplika nani					
Apiska nani					
...	...	...	...	...	...
Aiska					

3.3.4 Warkka nani daukaia lukanka briba marikanka ba

Naha warkka nani daukaia lukanka briba, aima kum nata alkan ra blistusa warkka na marikaia ulbanka watlika kum ra, baha ba dukiara sipsa naha nani lukanka yabaia:

1. **Wauhkataya mawanka ba:** Nahara ba mangkisa wahbi sakanka kau pali nani ba
  - Warkka nani daukaia lukanka briba nina ba
  - Daknika asla takanka nina ba (tawanka ra tâ brih uplika ba, tawanka aslika daknika ba, ban, ban)
  - Pliska postal wiba
  - Lahlaka praiska aiska ba

2. **Marikanka wauhkataya ba:** Kau wark nani daukaia lukanka briba marikras kainara wauhtaya kum pas ulban kaia sa uplika nani ra. (kampanika tâ uplika nani ra, asla takanka nani tâ uplika ra, dakni wala nani bara sa kaka, ban, ban) naha warkka dukiara tânka sirpi ulbaia sa

trabilka nani wapni daukaia ba dukiara, baku sin ya nani ra ilpka briaia ba, ban, ban.

3. Ansa tasbaya bilara daukaiba: Wark nani daukaia lukanka briba pliska warkka daukanka ba, naha ra ba pura luanka kum brisa warkka kasak pali daukaia mapka kum.

4. Tawanka dahra ba bara ai satka nani ba: Características e historia de la comunidad: Blistu ulbaia sa tawanka dahra aisanka pis kum, baku sin uplika nani dukiara, sipsa wiaia tawanka ra dña turbi sakan ba wahbi yus munaia sa, yâ yâ nani naha warkka wina yamnika briba marikaia sa tawanka trabilka nani dukiara sanska yabi kira ni.

5. Warkka nani daukaia lukanka plamaika briba: Fundamentación de la idea del proyecto: Naha warkka dukiara aisanka aiska ulbaia sa, dña daukaia ba, baku sin kasak pali kaikaia sa tawanka trabilka nani dukiara sanska yabi kira ni.

6. Bapanka nani (aiska bara sirpika nani ba)

7. Warkka nani

8. Krunugramika ba

9. Lahlaka praiska ba

3.3.5 Warkka nani yaka daukaia lukanka briba

Naha piuwara dukia nani tulska alsut brin ninkara warkka na mahka yaka impakaia sa, sakuna kaikaia sa krunugrama ra warkka nani na kasak pali dña ba kat alki daukaia dukiara. Naku tâtkra ra sanska yabisa warkka na nata alkaia dukia ra.

3.3.6 Warkka nani daukaia lukanka briba sinska tânka turbi kaikanka ba

Naha warkka na aima kum nata alkan ra, piuwa nani kum, kum ra sipsa naha warkka na sinska tânka turbi laki kaikaia, baha ninkara ansika ra kahwisa naha lukanka nani kasak bara kasak apia ra, upla manisra pain lukras kaisa, naha warkka ra tilara nani ra.

TAWAN BILARA TUKTAN NANI
PULAIIKA BARA LILIA DAUKAIIKA

BRIKS APIA KAKA YABAL NANI
PASKAIIA PRIIIVIKTIIKA KIIM BAKII

ASLIKA 4. IWANKA NÂTKA AILAL RA UPLA NANI BÂRA

BA

Bapanka nani:

- Tawanka luhpika nani dukiara tânka briaia daukanka nani kau pali bara ba aikuki.
- Aisanka nani bara asla lâka bakahnu kira daukaia sa uplika tila dimai nani ba aikuki naku lika sip kabia iwanka nâtkâ ailal bara nani ba briaia taura wan kabia klauna yabalka bak ku.
- Iwanka nâtkâ ailal ra bara ba uplika nani ba yaka alki daukaia sa, wan tasbaya tara bîlara kasak pali tilara dimaia sa, upla nani pawanka ba dukiara bara laki kaikaia sa bakahnu kira baku sin wark takaia sa, wan brinka yamnika ba dukiara kus karibi bîlara.

Smalkanka ulbanka lalka nani ba:

- 4.1 Tawan uplika tânka kulkanka plamaika ba
- 4.2 Indian uplika nani r tawanka paskaia ba
- 4.3 Klauna iwanka lâka ba upla daukanka nâtkâ nani taura briaia wisa
- 4.4 Iwanka nâtkâ ailal ra upla nani bara ba
- 4.5 Upla nani tilara diman ka ba
- 4.6 Tawan tâ bri uplika nani ba
- 4.7 Upla iwanka wapnika ba

Tânka turbi kaikaia ba warkka nani ra:

- Skul tuktan wahma, tiara nani aisanka nani ba kulkanka praiska brisa naha nani tila dimanka ra.
- Aisanka tara daukan ka wina makabangka nani daukan kaia sa iwanka nâtkâ ailal ra upla nani baraba dukiara pawanka daukaia sa tawanka bani nani ra.
- Dakni ra wark takaia marikanka ba praiska brisa.

Dakni ra lukanka ba

¿Dîa kulkanka brisa wan tawanka pakaia dukiara iwanka nâtkâ ailal ra upla nani baraba dukiara?

¿Dîa kulkanka brisa iwanka nâtkâ ailal ra upla nani baraba, praptiska daukaia klauna tasbaya iwanka nâtkâ rait ba kat?

Trabil kum saki stadi munanka ba: Param aisi wiaiasa trabil kum tawankam bila ra takan sa sapa, upla rayaka iwanka ba dukiara dia taki ba wapnika daukaia nata sata, sata ra pliki kira ni.

4.1 Upla tanka nani plamaika kau pali ba

Upla nani dukiara aisi taimka ba tanka wan wiaia wantsa: Tawan uplika ba dia sa? Kabamint bui raitka nani ba yaban sa, kan naha uplika ba ani tawanka ra aisuban ba wina, ai kulkanka aiska brisa upla baku ai tawanka ra. Sakuna naha uplika nani dukiara tanka kau tara sa tanka briaia ai warkka nani dauki ba tilara.

Naha piuwara kuntri bilara lukanka brisa upla nahki bal takan ba dukia ra trabilka nani bara sa, turbi kaikbia kaka lukanka nani tan ira:

“Upla nani kulkanka (status) kum baku kulkras sa, kan ai tanka brisa raitka nani sata, sata daknika bara ba tilara ai warkka nani daukaia ba nahara wan wiaia wantsa man ya sma ba dukiara aisisa, kan lukanka kum brisa, tawan kum ra pulitikka tilara kaia ba mita”.

- Upla tanka ba dukiara luki saki kaikanka nani ba

Upla tanka ba dukiara satka nani wal bara sa: Kli kakaira takaia ba bara tilara kaia ba. Kumika ba dukia aisisa tawan pulitikka tilara kaia ba bara walka ba tawanka bilara kli kakaira kaia ba, upla baku wihrika nani bara ai raitka nani sut brisa karnika aiska tawanka bilara. Aisanka luan ba wina Sinesio López ba tanka kum yabisa tawan uplika nani ai warkka dauki ba dukiara.

“Upla kum kabamint bui raitka nani sut yaban sa, naha wihrika nani tuilkbia dukiara natka brisa tawanka pulitikka ba wal”

Naha tanka ba dukiara praki kaikanka nani daukisa tawan uplika wihki kabamin ba wal, nahki asla kaia ba dukiara tawan luhpika waitna bara mairin nani ba aikuki. Naha raitka nani praptiska daukaia sa kaka tawan pulitikka purara sa warkka na yamni brih waia dukiara, kasak palisa tawan uplika waitna bara mairin nani ba wal pana, pana asla kaia ba. Naha aslika nani ba wal sanska wangkisa diara kum, kum nani marikaia, tawan uplika nani tankaba tukiara, naha nani baku:

- Klauna iwanka natka ra uplika nani bara ba sim sins tanka brikaia au takanka ra.
- Naha raitka nani ba tasba aiska ra bar asa, kan upla aiska ba sanska brisa dia ba kat warkka nani na daukaia ba.
- Upla iwanka rayaka ba sika, tawan pulitikka kum sa, naha warkka nani dukiara tilara kaia ba.
- Upla nani ba sip kabia naha trabilka nani dukiara kasak pali tilara kaia.
- Upla nani yakan, yakan ra bara bakahnu ra yamnika nani briaia ba sanska nani bara sa.

Kainara aisan ba wina sipsa luki kaikaia tawan uplika nani tanka ba kau tihura. Pas luki sakanka nani ra yaban kli kakaira takisa tawan luhpika nani alsut ra, tawan minbarska nani kum baku, ai wihrika bara ai raitka nani brisa ai natka dia

ba kat. Sakuna naha dahra aisanka ba wal tawan uplika nani mairin bara waitna ba aikuki pawanka ra tawa, tawa dauki waia sa, baku sin daknika nani wala barasa nâtka sât, sât ra bara yaba kat naha nani raitka warkka tilara api asa. (Baha daknika nani ba tilara mairin nani bara sa)

4.2 Indian uplika nani ra tawan uplika paskaia ba

Tawan uplika nani tânka ba sika lâ mawanra wal baku ai raitka nani brisa, wan kuntri bilara dîa nani daukaia mimbarska kum baku. Naku nâtka ra lika kau kakaira takaia ba sanska wangkisa, upla kum baku sin pitka kat yamnika bri kaia ba dukiara kau yaba asla takisa pana, pana lâka ra. Baha ba mita wal baku iwaia ba rispikka tara wangkisa. Naha ra nu takisa yawan ba upla kum sa bara paskanka nani sât, sât ba pliska nani ba laki kaikai sa asla kira bakahnu wark taki ba, upla nani painka dukiara.

Naha dukia tânka ba sika upla nani asla kira wal baku iwaia ba dukiara want aisisa, sakuna naha naha uplika nani ba kasak pali tilara dimi wark takaia sa, sipsa wiaia upla nani un silp ai wihrika brikaia asla lâka ra dîa ba kat. Naku Nâtkara lika “yang ba naha nani tilarasna” bara tawanka plamaika baku sna warkka nani ba daukaia rispik lâka kat.

¿Man nu kapram ki Nicaragua Laka Constitución Política bîla ra lâ ulbanka piska 8 ra ulbi sakan ba, kakaira takisa yawan nani ba sika kuntri kum upla kiamka sât, sât bâra iwanka nâtka ailal sa? ¿Baku sin nu kapram ki lâka ulbanka piska 91 ra kabamint lâka baku, lâ nani ba mangkaia sa bara warkka nani ba sin yaka ayawaia sa, kan Nicaragua luhpika nani ba bahki apia sa ai iwanka natka brisa, ai bila aisanka bara ani wina takan ba? Bah aba mita lukanka brisa, diara nani ba dauki waia ai iwanka bara kiamka nani natka ba kat rispikka lâkara. Baku sin klauna lâka bapanka ba brisa kus karibi uplika nani raitka ba dukiara.

Naha dukiara wiaia wantsa, lâka bapanka ba pat bârasa bara tâ baikisa, tawan luhpika nani ra, pri lâka ra ai warkka nani daukbia, ai klauna tasbaya bîlara, kiamka sâtka nani wal bara iwanka nâtka ailal ba aikuki, baku nâtkara pana, pana rispikka briaia sa Nicaragua kus Karibi uplikanani aikuki.

Kiamka sâtka bara iwanka nâtka ailal ba wal warkka nani paski daukaia sa bara sin karna daukaia sa, upla bani silp ai prika lâ ba kat, naha lâka nani wal rispik lâka kât ai raitka brisa ai warkka nani daukaia pri lâkara pat klauna baraba aikuki. Tawan uplika baku wilkanka tara brisa democracia ba wal, apia sa kaka ai lukanka nani pri lâka ra kahbaia ba wal. Piu bani ra lukisa tawan uplika nani daukanka ba yakan, yakan daukanka ra baman kahbisa, ya lâ munuhta kat nani bâra baman, naha lukanka nani ba wal sait ra lakisa asla takanka, bara indian tawanka nani raitka ba ya uplika naha nani lâka ba alki daukaisa piuwara indian asla takanka nani, daukanka, nâtka, lâka bara iwanka trabilka nani ba sait ra suisa.

Naiwa yua kat ba, blistusa naha trabilka ba kau dingki bara kuaki waia sa iwanka nâtka ailal uplika nani ba dukiara, baku lika naha uplika nani kulkanka

yaban kabia. Upla nani ba naha kulkanka kat tanka briaia apia, sakuna lukaia sa wan raitka ailal nani baraba dukiara man yâsma ba kulkanka rispikka maikbia dukiara baku sin wihrikam nani ba tuilki un kaia tawan luhpika baku tawan kam bîlara.

4.3 Klauna iwanka lâka ba upla nani wal sa

Lukanka nani kum, kum yabisa naha smalkanka lalka ba dukiara diara yumhpa ansika baku upla nani wal, asla iwanka ra bara pulitik tanira upla wala nani lukanka lika naku wisa, upla ba naha tasbara ai ansika tara brisa kasak pali tilara dimi nikbaia ba wan nayara kir kutbi briba dukia nani aikuki. Baha ba mita upla nani pulitikka ba bui sanska yabisa, naha raitka nani ba wal upla kumi bani ba tilara dimi tâ brih impaki waia sa, ai tawanka dukiara, sakuna tâ upla kum takaia sa iliksan natka ba bilkak. Naha ra ba lukanka barasa raitka kau nit pali ba, upla kumi bani ba pri lâkara aisaia sa, bilaba ai lukanka ba, yâ walsma ba, sins tânka brabrira kaia bara lâ bapanka ba kat daukaia sa.

Baha ba mita, upla nani ba pulitik tânka nû kaia sa, baku lika ai tawanka pulitikka ba kakaira kabia bara sins tânka kat ni tilara dimi tâ baikan kabia. Tawan ra upla iwanka rayaka ba sika raitka maikisa, liliaka briaia, upla yamnika kau pain iwaia dukiara, makabaia kabamint ra tilara dimi wark takaia ba dukiara. Baku sin ani priaska ra ai lukanka pain briba dimaia sipsa pri lâkara bara sin tâ baiki wark takaia bakahnu kira tankira kat, naku nâtkara takras sa kaka slingwi tiwaia sipsa, bara kau baha takras kainara karnika yabaia sa, bara ai kulkanka nani briba pliki sakaia kau prahnira uplika nani ba dukiara.

4.4 Iwanka nâtka ailal ra upla nani baraba

Nicaragua baku ba kuntri kum sa bara iwanka nâtka ailal pali brisa nahki upla nani kau pawu waia dukiara nit pali sa upla nani iwanka nâtka ailal ra dimaia sa. Naha lukanka ba brisa wan klauna tasbaya nani ba bîlara pawanka brih waia daknira bakahnu raitka nani ba dukiara, kau tara dauki waia sa tiuhra pri lâka ra tilara dimaia sa, naha iwanka nâtka ailal ra.

Upla iwanka nâtka ailal paskanka ba sika, tâ krikaia sa klauna tasbaya bîla ba wina, sakuna blistusa satka manis ra tânka briaia sa kau yamni ra pain iwaia ba dukiara. Wan klauna tasbaya ra umpira kaia ba trabil tara sa pâwanka briaia kaka, bâra baku lika kau umpira ra kahwisa naha taka bui. Wan kaina kir ra diara nani bara ba bâra tasba ritska nani uba pali yus muni sa piuwara kau umpira lâka ra wan brih wisa.

Druga sat, sat atki bara wahwi tanka pamali nani ra sauhkanka lâka ba kau pali sauhki tikisa asla takanka nâtka bara ai iwanka nâtka nani ba sin sauhki tikisa.

- Warkka daukaia ba iwanka nâtka ailal ra upla nani ba naha sa

“Upla nani kasak rait pali tilara dimaia ba sika, sins tânka kum sa tawan luhpika nani pawanka ba dukiara. Naha warkka tilara dimaia ba yua bani wan rayaka ra, wan raitka nani ul brisa piska nani bani ra, pulitik tan ira, lahla lainka ra bara iwanka natka nani ra.

4.5 Upla nani tilara dimanka ba

Indian tawanka bara tasbaika bîla ra tawan nani bara bani ba, upla satka wala nani ba, bara upla yakan ba lukisa klauna iwanka nâtka baku, bara bah aba ai spiritka nani bukisa dîa ba kat. Naha klauna lâka ba tânka brisa, yapri sauhkanka ailal ra upla nani iwanka ba dukiara lukanka yamni pali brisa. Klauna lâka alkaia lukanka briba wan tasbaya prapatika kum baku lika api asa dakni kum baman dukiara, naha sut ba wan kuntrika dukiara wark takisa.

Naha ba sipsa tâ baikanka kum baku, sakaia turbisa un silp sakaia turbiba bara turbi sakan ba aikuki nitka brinka kum ra waia sa.

Upla nani tilara dimanka ba dukiara: Daknika nani sât, sât ba ai tawanka dukiara dimaia sa, asla takanka nani bani ba, piska baiki sakanka nani bani ba, ban, ban. Naku natka ra lika trabilka nani ba saki marikaia bara sin

asla daukaia wilkanka kum baku bara sin naha sut ba paski barih praptiska daukaia sa.

- Tawan uplika satka nani wihki indian tawanka nani klauna tasbaya bîlara ba aikuki, sipsa asla daukaia kau karna klauna pulitikka nani ba, ai warkka yamni daukbia dukiara ai raitka nani ul brisa. Sakuna blistusa tânka briaia, kan pacific tani wina barih pasbia apia karibi kus painka ba dukiara. Yawan nani lika sipsa daukaia Miskitu, Sumu – Mayangna, Rama, Kriul, Garifuna nani naha warkka nani ba yauhka dukiara luki kira ni wan luhpia nani dukiara, bara sin luhpi nani luhpia ba dukiara.
- Yawan nani ba naha klauna lâka raitka ba ul brisa, sakuna blistusa tânka briaia kasak pali naha warkka na sins muni waia dukiara, wan klauna tasbaya ra yuyaka ritska nani baraba dukiara, naha daukaia ba wark tara pali sa, sakuna sanska brisa alki daukaia ba.
- Tâ upla kum ba ai iwanka nâtka daukanka nani ba paran ra bri kaia sa ai tawanka bilara, tâ upla kum ba, upla kum sa baha ba mita brisa yapri sauhkanka ba, ai bapanka nani, anira waia ba, ai yabalka ba, sins takanka ra bara ai warkka daukanka ra. Tâ upla kum ba blistusa asla daukaia, aihwakaia, tâ briaia apia kaka daknika ra Lilia daukaia, kau nitka nani narkka dauki pyua ra.
- Lâ 445 ra, tâ upla raya kum nikbi sakisa asla takanka nani tilara, bara natka kum, kum ra sipsa pain kaia, kan tawan mimbarska nani ra yaban nikwisa. Sakuna natka wala ra lika tawan asla takanka ra aisanka yaban daukisa, kuna trabil nani barasa unsaban lainka ra bara lukanka turbanka ra.

4.6 Tawan sirpi tâ uplika ba

Tawan ra trabilka kau pali ba sika, sip pain tâ briras ba warkka nani daukaia piuwa ra, ai wapnika kat, dakni kum ra sip pawanka ra barih waras sin ai

bapanka nani alkaia briba alkras munisa. Kan dña muni takisa naha trabilka ba, lalka kum pain apu ba bui baku sin upla kum talint apu nani ra wahbi saki yaban tâ bri ba mita, bara sip karna wilinkira yamni lâka kat daukras munisa. Baha ba mita wahbi sakaia sa upla kum sins tânka brabrira nani kaka, lâ kakaira kaia sa, upla wala dukiara ai taimka mamankra sa kaka, baku lika wakka na pain barih impakbia dukiara. Naha warkka daukaia dukiara tulska nani kum, kum yabisa, baha uplika nani ra yus takbia dukiara yaka kupia alkaia sa, nikbaia bara tâ briaia sa, diara kum kasak ba dukiara.

- Tâ upla kulkanka ba

1. Dakni kum tâ briaia ba kulkanka brisa.
2. Tawan kum ba sipsa bri kaia ridi takanka kum, tawa, tawa barih impakaia ba ai wapnika kat asla takanka na, bara sip ail lalka apu wissi ai ninara tauras, lalka o tâ uplika kum pain sakras ba bui.
3. Kau pain satka sât, sât ra dauki waia ba, wan rayaka kau pain iwaia ba dukiara.
4. Daukaia sip smatka ba asla daukaia tawan mimbarska nani ra.

Bâs ka	Tâ upla
<ul style="list-style-type: none"> • Bara sa karnika bri bara • Bara sa sanska yabaia taibi munanka lâka wal. • Sibrinka brisa. • Pat nusa diara nani daukaia ba. • Upla kum ra wisa: ¡Wâs!. • Upla ra yus munisa ban diara kum baku. • Taim kat wisa. • Wark daukaia nani ba yabisa. 	<ul style="list-style-type: none"> • Existe por la buena voluntad. • Bara sa sanska yabaia dña daukaia ba. • Wilinka brisa. • Marikisa diara nani nahki daukaia ba. • Upla kum ra wisa: ¡Kaisa waia! • Upla nani r adiara kum bahki baku kulkras sa. • Taim kau bâra wisa. • Ssampliika yabisa.

- Tâ uplika lalka nani satka bani ba

UN AI WINA KAT LALKA BA: Naha sât lalka ba, diara sut silp daukaia wantsa, warkka nani ba tâ krikisa, pura kaikisa, witin daukisa, uplika nani ra lilia daukisa, laki kaikanka daukisa, lalka baku bar adiara sut ba tâ brikaia ai brinka kat. Sipsa wiaia witin baman lalka baku diara nu kaia, dña wibia kat dukia nani ba daukaia, kan kulkisa upla wala nani ba, diara nu apu pitka baku, ai raitka nani wala brikaia sipsa si

karnika wal taibi muni yaka wark takaia. Baku natka laki kaikaia sipsa dña sat lalka ba, sakuna ban nayara taura kira rispik lâka wark taki waia sa.

TÂ UPLA YABAN UPLA WALA NANI TILA DIMI YABA: Tâ upla kum naha nani warkka ra tilara dimi taimka kau ai tanka brisa lalka/tâ upla baku praptiska daukaia. Naha sat lalka/tâ upla ba, sanska yabisa wala nani ra, bara witin baman au takras sa, diara sut warkka daukaia ra, sakuna mirikisa wala nani ra, bara sin lukanka nani ba brisa nahki kau pain wark takaia ba dukiara, Naha sat lalka/tâ uplika ba ai uplika nani dña aisiba walisa bara luki sakisa kasak pali naha lukanka nani ba bara sin au takisa tâ baikaia piua bani ra dña sip ba praptiska dauki kira ni.

Tâ upla yaban tila ra dimi nani ba mâ sakisa kan naha lukanka nani ba wina piua bani ra, kau yus takisa. Baku sin sinska nani ba pawisa kau pain brih impakaia dukiara, naha wihrika na brih tâ briaia sa. Baha ba mita naha sat lakla ba ai uplika nani tâ baikisa, sakuna taibi lika munras sa.

4.7 Upla iwanka wapnika ba

Naha warkka ba sika tawan brih impakisa tankira ni natka kum ra sakuna rispikka ba yabaia sa raitka kum baku, wan lalka nani ra taibi munaia lâ ba kat warkka daukbia dukiara. Naha ba natka kum sa karna daukaia bara brih wakaia pri lâka nâtka ba kat. Naha warkka ba ban brih ai taura auya sa wahbi sakikira, tâ brih kira bara sin paski kira lukanka nani briaia sa, naha warkka nani daukaia ra trabil apu kira ni saki turbaia kabamint warkka bara kabamin warkka apia nani ra.

Kau pali naha nani sat warkka nani ba laki kaikaia ba, naha nani sa:

1. Tawan luhpika ra yaban ayawisa naha tilara ba
2. Naha ba pri lâka tulska kum sa, pâwanka ra bara upla umpira dukiara aiklabanka ba.
3. Saura daukanka lâka nani mapara buaia sipsa naha daukanka na wal
4. Naha ba yabal kum sa yaka walaia tawan uplika bila baikra ba bara wan lalka nani bila baikra ba sin.
5. Pliska imhti nani ba bangkaia sa kabamint uplika tâ briba wina.
6. Naha ba pliki turbanka ra pura prakanka kum sa, sinska tânka turbi kaikanka ra bara ai wapnika kat brih daukaia ba naha warkka kabamint uplika nani wina.
7. Tâ baikisa lahla lainka ra, asla iwanka ra bara pulitik lainka ra baha nani tawanka ra.
8. Tawan bîla ra asla takanka nani ba karna daukisa.
9. Pri lâka lainka ra bara kabamint tanira karnika yabi tâ baikisa

Bila wala ra wibia sa kaka, klauna tasbaia nani tanira, asla iwaia wapnika ba dukiara aisabia sa kaka, pasba nina makaia sa "*ban pain ba*". Naha tanka ba wan wiaia wantsa, tawan warkka aslika nâtka ai warkka dauki ba, bara tâ krikanka brisa wal baku lâka ra asla iwanka nâtka ra, bara naha ba wal asla

takanka nani na karna daukisa, kasak pali ai wilinka ba mangkaia sa, pana, pana latuan lâka ra kaia ba, ai dukia nani ba brih ai lukanka nani turbi kaikaia. Ban painba dukiara plikaia kaka painsa kan kahbaia bara prapatika ba tankira yus munaia, tasba paskanka ra ritska pranika nani baraba aikuki daukaia sa lahla lainka ra, asla iwanka ra bara iwanka nâtka ra daukaia tawan dîa makabi ba baku.

Ban pain lukanka ba tâ krikisa bara sin kulkanka nani brisa, tawan ai iwanka wapnika ba kat daukaia kaka naha nani sa: Aiska ba, lalka/tâ upla ba, latuan lâka ba, rispik lâka ba, asla latuanka lâka ba, sim lukanka bara pana, pana lukanka sins munanka ba. Naha nani sut kulkanka ba yaban aibanhwisa bara brih paskisa, lâka kum kasak ba, tawan ai lâka nani bapan ba wal, naha lâka nani ba rispikka yabaia asla lâka ra.

- **Asla iwaia wapnika ba wihki kabamint paskanka marikanka ba**

Indian tawanka aslika ba dukiara lâ ba kat kakaira takaia sa, almuk nani daknika ba, tawan wihtika ba, pasin nani prias tâ brih lalka nani ba bara tawan puliska nani ba. Baha ba mita klauna tasbaya ra Nicaragua karibi kus bîlara asla iwaia wapnika bui yaban impakisa naku natka ra: Almuk nani daknika ba, sindiku ba, tawan wihtika ba, prias lalka nani ba, tawan kabamintka ba apia kaka tasbaya piska lalka ba aikuki naha warkka nani ba daukisa.

Tasbaiki kabamint apiska paski sakan, tawan sirpi kum ra

BIBLIOGRAFÍA

- Acosta Alberto (2010). *El buen vivir en el camino del post desarrollo. Una lectura de la constitución de Montecristi*. Policy paper 9. Fundación Friedrich Elbert. Ecuador.
- Banco Central de Nicaragua (2008). *Informe de Pobreza de Nicaragua, 1993-2005*. Banco Central de Nicaragua. Dirección de América Latina y el Caribe.
- Brenes, Carlos (2007). *Comunidades indígenas rurales: Criterios y herramientas para su diagnóstico*. Editorial universidad estatal a distancia. EUNED. San José Costa Rica.
- CCPDH (2008). *Políticas públicas regionales sobre la reducción de la pobreza en Centroamérica y su incidencia en el pleno disfrute de los derechos humanos. Informe nacional de Nicaragua*. Consejo Centroamericano de Procuradores de Derechos Humanos.
- Cimadamove Alberto, Robyn Eversole y John Andrew McNeish (2006). *Pueblos indígenas y pobreza: Enfoques multidisciplinarios*. Colección FLACCSO-CROPP.
- Cunningham Kain Mirna (2008). *El fraude del mestizaje. Anotaciones sobre racismo en la Nicaragua multiétnica*. 1ed. Managua, CADPI, 172 PP.
- Delgado Quispe (2010). *Modelo comunitario para el desarrollo integral de las comunidades de Bolivia*. Revista industrial. Vol 31.
- Deruytture Anne (2001). *Pueblos indígenas, globalización y desarrollo con identidad, algunas reflexiones de estrategia*. BID, Unidad de pueblos indígenas, departamento de desarrollo sostenible.
- Escobar Arturo (2005). *El post desarrollo como concepto y practica social*.
- Fondo Indígena (2007b). *Debates sobre desarrollo: La visión de la ONU y la cooperación*. La Paz, Bolivia.
- Grumberg Georg (2002). *Antropología del desarrollo: como definir e investigar un desarrollo sostenible el contexto de pueblos indígenas de México y centro América*. Proyecto Latautonomy México/Nicaragua/Panamá.
- Herrera Pineda Nery (2005). *¿Cómo hacer un diagnostico en comunidades rurales?*. Universidad católica de occidente. Santa Ana, San Salvador.

- IEPA-URACCAN (2009). *El significado de la pobreza en la percepción indígena miskitu de la RAAN*. Universidad de las Regiones Autónomas de la Costa Caribe de Nicaragua, Instituto de Estudios y Promoción de la Autonomía.
- OIMT (2009). *Manual de la OIMT para la formulación de proyectos*. Organización internacional de maderas tropicales. Tercera edición, serie IG 13.
- Padilla Adalberto (2008). *Revalorando la Institucionalidad Indígena. Gobernanza de bosques por Pueblos Indígenas. Casos de Guatemala, Honduras y Nicaragua*. 92pp.
- PNUD (2005). *Informe de desarrollo humano. Las regiones autónomas de la costa Caribe. ¿Nicaragua asume su diversidad?*. Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo. Nicaragua.
- URACCAN (2010). *Memoria del diplomado sobre desarrollo comunitario, dirigido a líderes del pueblo miskitu de la costa Caribe de Nicaragua*. IREMADES, URACCAN.
- Castillo, C. 2005. La construcción de Ciudadanías en pueblos Indígenas. Proyecto RIDEI, URACCAN.
-
- Davis, S. At el. 2004. URACCAN: A diez años de funcionamiento, una visión interna sobre la práctica de la autonomía e interculturalidad. Proyecto RIDEI-Fundación FORD-URACCAN.
- Obando, V. 2004. La construcción de ciudadanías interculturales en Nicaragua: acercamientos conceptuales. Proyecto RIDEI-Fundación FORD-URACCAN.